ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI:
DR. GYÖRGY LAJOS.

1927. „ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE" KIADÁSA 10. SZ.

BRASSAI KÜZDELMEI A MAGYARTALANSÁGOK ELLEN

IRTA:
DR. GÁL KELEMEN

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RT.
CLUJ-KOLOZSVÁR
1927.

A Brassai-irodalom nem mondható szegénynek. Legalább mennyiségileg nem. Az idén is jelent meg egy terjedelmes kötet, mely az ő nagy alakját meleg szeretettel rajzolja. Ha tehát nem is igaz teljes mértékben az a vád, melynek Farkas Lajos Brassai temetői emlékszobrának leleplezése alkalmával adott hangot, midőn a nagyjairól elfeledkező korról (incuriosa suorum aetas) beszélt: azt fenntartás nélkül aláírhatjuk, mit Concha állapított meg ugyanakkor a Budapesti Szemlében, hogy Brassai helye a magyar tudományosság történetében még nincs kijelölve és megállapítva. Sőt azóta már másfél évtized mult el s a helyzet egy szemernyivel sem javult. Concha megállapítása ma is teljes tartalmában igaz és érvényes.

Pedig Brassai emléke elsősorban az erdélyi tudomány képviselőitől érdemelné meg, hogy tudományos működését egész széles kiterjedésében kellő világításba helyezzék és érdeme szerint méltányolják. Hiszen majdnem száz évre terjedő életét — a bujdosás és a Pesten való kényszerű tartózkodás szomorú tíz esztendejét leszámítva — Erdélyben s épen közöttünk, Kolozsvárt, élte le.

Aztán az erdélyi tudományos világ némi büszkeséggel mutathat rá, hogy az a küzdelem, melynek végső eredménye a magyar nyelvhelyesség elveinek és törvényeinek megállapítása lett s amely nagyjában a 40-es évek közepétől Brassai haláláig tartott, épen innen Erdélyből indult meg s megindítója épen Brassai volt.

A következő sorok célja az, hogy a magyartalanságok ellen való küzdelem azon mozzanatait, melyekben Brassai résztvett, ismertesse s némi adalékot szolgáltasson Brassai igazi helyének kijelöléséhez és megállapításához a magyar tudományosság történetében. Az eddigi irodalom ilyen irányú működését csak nagyon vázlatosan érinti s itt-ott hibás és helytelen megvilágításba helyezi. Úgy gondoljuk, hogy ez a munka nem lesz felesleges. Tulajdonképeni nyelvészeti működésének, általános nyelvtudományi munkásságának

fejtegetése és elemzése egy más tanulmánynak lehet a tárgya.

Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen 65 esztendőre terjedő írói pályájának elejétől egészen a végéig tartanak. Egyik munkájában maga említi, hogy a magyar szórend és hangsúly törvényére már 1832-ben, tehát abban az évben, mikor első műve nyomtatásban megjelent, Euklides elemei fordítása közben rájött. Tehát már ekkor foglalkozik a magyar nyelv sajátos jellemvonásainak figyelésével és tanulmányozásával. És az Egyetemes Philologiai Közlöny utolsó nyelvészeti értekezését már akkor közölte, mikor ő már régóta a Házsongárdi temető szomorú fűzei alatt pihent. E hosszú idő alatt ő a magyar nyelv őrének tekinti és tartja magát s nagyon széleskörű elfoglaltatásai közben egyetlen egy alkalmat sem mulaszt el, ahol az édes anyai nyelv sérelmét látja, hogy tiltakozó, helyreigazító szavát ne hallassa. Ez őrszolgálati munkája közben sok éles csapást kapott és adott, sokan bátorították nyelvtisztító munkájára, sokan igyekeztek elijeszteni és elkedvetleníteni. Sok mellőzésben is volt része: azt is megpróbálták, hogy agyonhallgassák s ezzel elsőségét homályba állítsák, elvitassák. A dicséret és elismerés nem szédítette el; a kigunyolás és lekicsinylés nem kedvetlenítette. Ő haladt azon az úton, amelyet tudományos lelkiismerete diktált. Tudatában volt tudása értékének, a nyelvtények magyarázatában felfogása helyességének, készültsége alaposságának. S azt tartotta, hogy az édes anyai nyelv helyességéért síkra szállni tudományos és hazafias érzéstől diktált kötelesség. Hivatást érzett lelkében erre a munkára s e hívó szó követésében nem tudta feltartani őt semmi gúnyolódás, semmi gáncsoskodás.

A magyar nyelvbe becsúszott idegenszerűségek ellen való küzdelmét helyes világításba úgy helyezzük s érdemét úgy tudjuk kellően értékelni, ha nyelvtörténeti háttért rajzolunk.

Itt arra a nagy, szinte forradalmi mozgalomra kell visszatekintenünk, melyet nyelvújítás címen ismer az irodalomtörténet. A magyar nyelv történetében három nagy nyelvújító mozgalom volt. Az első a keresztyénség felvételekor, a második a reformáció idejében, a harmadik a 18. század végén a Kazinczy nevéhez fűződő nyelvújítás. Mind a három történelmi korszak nagy változást, nagy forrongást hozott a magyarság lelki életébe. Különösen az új gondolatoknak és új fogalmaknak egész özöne áradott be a lelkekbe, még pedig rohamosan, nem nyugodtan és nem kellő előkészület után. Az új fogalmaknak kifejezésére új szókra volt szükség, melyet nem a nyelv szelleme teremtett belső, nyugodt élet és fejlődés szerves megélése rendjén, hanem úgyszolva

máról holnapra a szükség diktált a maga kérlelhetetlen törvényével.

Mert a nyelvek története azt mutatja, hogy van egy lassú, belső, szerves fejlődés, melynek alkotásai csendesen, észrevétlenül kerülnek bele a közhasználatba. És van egy külső, erőszakolt, gyors és mesterséges fejlesztés, amidőn a szellemi élet minden téren való intenziv erősödésével és fejlődésével az új gondolatoknak és fogalmaknak egész áradata zúdul felénk s kér bebocsátást, az anyai nyelven való kifejezést.

A 18. század felvilágosodása nyugatról az új eszméknek egész zúgó áradatát hömpölyögtette felénk. Különböző költői iskolák alakultak. A német és francia felvilágosodás, az ó-görög—német klasszicizmus gondolatai úgy törtek be akkor is Dévénynél, mint nemrég Ady új dalai. Ám ha a lelkek fogékonyak voltak is az új eszmék befogadására, a magyar nyelv szegény, parlagon maradt, bárdolatlan, nyers és nehézkes volt. Milyen is lehetett volna? Hiszen a Majtényi síkon elhangzott utolsó kurucnóta után a nemzeti szellem halálos álomba merült. Mária Terézia és II. József gondoskodtak arról, hogy ne egy könnyen ébredjen életre. A közélet, a törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, a tudományok és iskolák nyelve a latin volt. A főurak szalonjaiban németül és franciául csevegtek. Széchenyi még fellépése után 10 esztendővel is keserű szemrehányással mondja, hogy a magyar nyelvet a főurak az előszobákba és az istállókba száműzték. Mikor II. József a közigazgatást reformálni akarva, közli az udvari kancelláriával, hogy a latin helyébe a német vagy magyar nyelvet akarná behozni, a kancellária urai a németet ajánlják, mert a magyar nyelv szegény és nem képes a közigazgatás fogalmait és műszavait kifejezni. A valóságos ok azonban az volt, hogy magok sem tudtak magyarul. Lehet-e csodálkozni ilyen körülmények között a nyelv szegénységén és elmaradottságán?

Természetes volt, hogy mindazokat, akik a magyar költészet és tudomány iránt érdeklődtek, a nyelv javításának és fejlesztésének vágya fogta el. Ezen az úton Barcafalvi indúlt el, de a vezetést nemsokára Kazinczy vette át. Fordításai közben sokszor tapasztalhatta, hogy mennyit kell kinlódnia, míg egy idegen mondat értelmét olyan magyar mezbe öltözteti, mely az ő esztétikai igényeit is kielégíti. Ebben a törekvésében nem riad vissza az idegenszerűségektől sem, csakhogy szép legyen a kifejezés. Sőt odáig is merészkedik, hogy nemcsak megtűri, hanem igaozlni is próbálja az idegen, német szavakat, ha nem tudja azokat megfelelő magyar szavakkal tolmácsolni. A nyelvújítást, vagy Brassai helyesebb szavával: a nyelvmívelést elvileg elítélni nem lehet. Nem lehet, mert a szükség hozta magával, mint a közmíveltség

általános fejlődésének egy szükségszerű mozzanatát. Hiszen Kisfaludy valósággal sír örömében, mikor másoknál egy-egy rövid, hajlékony és használható új szót olvas s mikor észreveszi, hogy öntudatlanul ő maga is alkotott egy nehányat. És mit szóljunk a tudomány nyelvéről? Apácai Cseri János magyar fordításán még az ízzadság nehéz verejtéke érzik, mikor a subjectumot (hypokeimenon) a „valami alá vetett dolog"-nak, az objectumot (antikeimenon) „az előbbre tétetett dolog"-nak fordítja. Ki ismeri fel e két szóban a mai alanyt és tárgyat? Dugonics is megpróbálja a 18. század végén, hogy magyar mathesist írjon s ilyen műkifejezéseket alkot: mathesis = tudákosság, quantitas positiva = vagyonos mekkoraság, quantitas negativa = héános mekkoraság, potentia = kar, proportio = szer, pyramis = cövek, figura = kertelet stb. Vagy mit szóljunk ahhoz a magyar nyelvhez, mely az aequatort „a földet két egyenlő részre osztó abroncs"-nak, a combinatiot „most egy, majd más szín alatt való előfordulás"-nak fordította? Nem mutatja-e eléggé ez az ezernyi tömegből kiszakított egynehány példa, hogy a nyelvmívelés lényegében és elvileg nem kifogásolható.

De a nyelvújítók táborának nemsokára ellenzői is jelentkeztek. A legelső ellenzők a Debreceni grammatika és ennek írói köre. Jogos volt a fellépésük és felszólalásuk, mert az újítók hatra-vakra való szófaragásaival és szócsonkításaival szemben a nyelvérzékre s mindenek előtt a nép nyelvére hivatkoztak, mint arra az örök és gazdag forrásra, mely a nyelv egészséges életének és vérkeringésének kiapadhatatlan kútfeje. De írói — az egy Csokonai kivételével, aki messze kimagaslik közülök, — nem állottak az irodalmi míveltségnek azon a színvonalán s nem rendelkeztek azzal az esztétikai ízléssel, mellyel a barcot Kazinczyékkal felvehették volna.

Az irodalmi és költői nyelv ügye nagy fejlődésnek indult, mert Petőfi, Vörösmarty és később Arany, a magyar költői nyelv utólérhetetlen mestere rendkívüli módon fejlesztették és gazdagították. Nemcsak azzal, hogy megnyitották kapuit a népnyelv és tájszólások kincseinek beözönlésére, hanem azzal is, hogy nyelvteremtő géniusuk segítségével olyan szókat, szólamokat, kifejezéseket és fordulatokat hoztak be, melyeket a költészet nyelve addig nem ismert s melyeket a közhasználat szinte észrevétlenül elfogadtatott. S ha ezen a réven kerültek is bele a nyelvbe annak szellemével és törvényeivel nem egészen megférő szabálytalanságok, ezek kisebb bajt okoztak s nagyobb hasznot és értéket képviselnek, hogy sem a nemzet nyelvérzéke azon megbotránkozhatna.

Mostohább sors várt a tudományok magyar nyelvére. Ezen a téren a szófaragás pálmáját Bugáth érdemelte ki, a

szócsintan (szócsinálástan) feltalálója. A multhoz képest a tudományok a 19. század első felében rohamos fejlődésnek indulnak. A művészet, ipar, kereskedelem, a társas élet fejlődése az új fogalmaknak és gondolatoknak egész áradatát zúdították a nyelvre, amely e rohammal nem tudott megbírkózni. Gyártani kezdették tehát az új szavakat, régieket átalakítottak, megcsonkítottak; faragták, nyesték őket, mint a kertész a francia ízlés szerint a fákat és bokrokat; tájszókat divatba hoztak, elavult szókat, sokszor az értelem változtatásával, felélesztettek. De legveszedelmesebb és legkártékonyabb volt az eljárásuk a szóképzés terén, mert itt semmi törvényt nem ismerve és nem respektálva, önkényesen csonkították, nem ritkán a szók eleven testébe is belevágva. Legjobban jellemzik eljárásukat azok a szavak, melyeket e műveletek jelzésére alkottak. Ezek: szóköltés, szószerzés, szókoholás, szócsinálás, szófaragás, szovászat, szókoholó, szófaragó, nyelvmíves stb.

Bugáth, különben az orvostudományok érdemes művelője, az orvosi tudományok terén egy csomó olyan orvosi műszó mellett, melyeket ma általánosan használunk s melyeket a közhasználat elfogadván, mintegy szentesített s így jónak tartunk, egy csomó olyan erőltetett műszót alkotott, amelyektől a legvérmesebb újítók is visszarettentek. Mikor aztán „szócsintan"-át az Akadémiával is el akarta fogadtatni s ezzel szentesíttetni, akkor a türelem már elfogyott s maga Toldy „titoknok", a nyelvújításnak egyik harcos híve, kelt ki és tiltakozott e kisérlet ellen. Az Akadémia régi nagy tekintélyű tagjai: Toldy, Fogarasy, Szvorényi, mindnyájan hívei a nyelvújításnak, amely az Akadémia árnyékában és hallgatag segédkezése mellett jut diadalra. De a „szócsintan" szertelenségeire már felfigyelt az egész Akadémia s a neologia túlzásaival szemben az orthologia gátját emeli. Elhatározzák egy folyóirat kiadását, melynek hivatása a nyelvhelyesség felett őrködni s szerkesztésével Szarvas Gábort bizzák meg. Brassainak a Magyar Nyelvőrhöz s általában e nyelvújítási mozgalmakhoz való viszonyáról a későbbiekben bővebben lesz szó. Itt csak annyit legyen szabad jeleznünk, hogy a nagyközönség, a költők, a hírlapirodalom általában a nyelvújítók mellett foglalt állást. Ami érthető is, hiszen ennek a közönségnek igényeit a sok tekintetben romlott nyelvérzékű hírlapok elégítették ki s nyelvét jóformán ezek alakították és befolyásolták. A Nyelvőr, különösen kezdetben, nem nagy népszerűségnek örvendett, mert kímélet nélkül írtotta a burjánt és gazt nyelvünkből s nem tekintette még az országos hírnévnek örvendő nagyjainkat és költőinket sem, mindenkinek megmondotta az igazat. Harcos folyóirat volt, erős meggyőződésű szerkesztővel, aki elveihez következetesen hű maradt még akkor is, mikor a nemzeti köz-

használat tökéletesen ellene mondott. De ezzel a majdnem példátlan következetességével, melyre legszorosabb hívein és íróin kívül nem sokan követték, elérte azt, hogy napról-napra többen olvasták s ha szidták és gúnyolták is, elvei, törvényei lassan mind szélesebb körben terjedtek s a mult század utolsó negyede nem mutat olyan tudományos folyóiratot, amelyet olyan kivánesian vártak, olyan sokan olvastak volna, mint ezt. Hatása napról-napra, évről-évre nőtt, a nyelvhelyességre való ügyelés mind éberebb és tudatosabb gondja lett az olvasóknak. Hatásának egyik leggyorsabb terjedési útja az iskolán és ifjúságon keresztül vezet. Mikor aztán Szarvas Gábor 1897-ben — Brassaival egy esztendőben — meghalt, voltak olyanok, akik azt hangoztatták, hogy a Nyelvőr jogosultsága is megszünt.

Hosszú kerülőt kellett tennünk, hogy célunkhoz érjünk. De reméljük, hogy az előrebocsátottak csak a mondanivalók megvilágítására szolgálnak.

Brassai hosszú évtizedekig tartó csatározásai alatt sajátságos állást foglal el a nyelvújítás kérdésében. Ha valaki azt a kérdést intézné hozzám: mondjam meg, neologus volt-e Brassai vagy othologus, nem tudnék felelni rá. Sőt talán még akkor sem, ha a kérdést így tennék fel: melyik irányhoz állott közelebb Brassai, az orthologiához-e, vagy a neologiához?

Elvi meggyőződése az, hogy a nyelvet újítani nem lehet. A nyelv nem valami szervetlen, mesterséges produktum, melyet fúrni, faragni, metszeni, csonkítani, tetszésünk, praedilectiónk vagy averziónk szerint idomítani lehetne. A nyelv — szerinte — olyan szerves életet él, mint a növény, melynek minden alkotó eleme az élet megélése célját szolgálja. A nyelvnél ez a szerves cél az emberek közt az egymást megértés eszközlése. Ha valamiről, akkor legfeljebb nyelvfejlesztésről és mívelésről lehet szó; de nem olyanról, milyenben a francia kertész részesíti a díszkert fáit és bokrait, mikor egyenes és szimmetrikus vonalakban akarja azokat a természet ellenére vezetni, nyesegetni és metszeni, hanem olyanról, amely a természetes és szerves növekedésnek nem áll útjába, hanem azt minden tőle telhető módon elősegíti. Aki a „nyelvújítás“ szót kitalálta, annak előbb az eszét kellett volna megújítania, — mondja egy helyt gúnyosan.

Elvi meggyőződése az is, hogy a „földkerekségén nincsen szegény nyelv“, hogy a nyelv az emberi szellem által termelt eszméket és gondolatokat ki is tudja fejezni. Tehát a neologusoknak az az állítása, mellyel nyelvújító munkájukat akarják igazolni, hogy szegény a nyelv, egyszerűen balgaság s a fordítók részéről, kik legerősebben szekundálnak a nyelvújítók mellett, a tunya lustaság és fordítói lomposság és lomhaság takargatása. Másfelől a legtöbb esetben azt a

sajnálatos tényt mutatja, hogy sem azt a nyelvet nem tudják kellően, melyből fordítanak, sem anyai nyelvük lelkét és szellemét nem ismerik valójában, amelyre fordítanak. Sőt egy helyen azt a merész állítást is megkockáztatja, hogy a nyelvnek olyanféle gazdagsága, midőn egy fogalom vagy eszme kifejezésére több szó áll rendelkezésre, nem a megértés szabatosságát szolgálja: „A szónak jelentésbeli gazdagsága tulajdonkép a nyelv szegénysége", mondja Mégis valami a fordításról című értekezésében. A nyelvújítóknak azt az állítását tehát, hogy a nyelvet gazdagítani kell, nem fogadja el.

Hogy a nyelvújítás a nyelv szépségét szolgálja, ezt egy tartalomnélküli üres szólamnak tartja. A nyelv szóhoz a szép jelzőt nem tehetjük. E nézetei kétségtelenül elválasztják a neologusoktól.

Elvi meggyőződése másfelől az, amiben az új orthologia híveivel, a Nyelvőristákkal egyezik, hogy a nyelvhelyesség kérdésében a legfőbb bírói fórum az egészséges nyelvérzék. Szarvas Gáborral való vitájában egyízben (A magyar nyelv ellenőre) kijavítja őt, mikor „helyes nyelvérzékről" beszél, mert — amint mondja — nyelvérzék nincs kétféle. „Valakinek bizonyos nyelvre nézve vagy van, vagy nincs nyelvérzéke." Budenz egy polemiában azt tanácsolta neki, hogy hagyjon fel a nyelvészkedéssel, amelyhez nem ért. Brassai Budenznek azzal vág vissza (A magyar mondat III. 360.), hogy „hagyjon fel a magyar szófűzés elemzésével, mert nem neki kezdték s kivált a magyar nyelvérzék becsmérlésével, mert abból még sok tanulni valója van." Elvi felfogása, hogy a nyelvérzéknek ezt a pótolhatatlan adományát a magyar ember az édes anyja tejével szívta magába, s ennek a hiányát nem pótolja „a legmagasabb fokon álló s legszélesebb alapon épült tudomány" sem. Nemcsak Budenztől tagadja meg a nyelvérzéket, hanem Szarvas Gábornak és a „Nyelvőr consortium"-nak is azt veti szemére, hogy nyelvérzékük nincs, vagy legalább is annak elgyengülésében sinylenek. A magyar nyelvnek a fordításokkal elrútított s elnemzetietlenített sajátos alkatát és természetét „olyan könnyen elillanó finom zamat"-nak tartja, melyet a nyelvújítás rumjával és füstös pálinkájával eldurvított és érzéketlenné satnyított nyelvérzékükkel felfogni, megérezni nem tudnak.

Egyezik felfogása az orthologusokéval abban is, hogy a népnyelv a nyelvfejlesztés egyik legbővebb és legtisztább forrása: „a nyelv fejlésének, haladásának, tökéletesedésének a népnyelv az egyedül ingatlan alapja." Ma előttünk ez a kijelentés természetesnek, magától értetődőnek látszik. De a maga korában a felfogásnak kiemelkedően magas tisztaságát jelentette. Hiszen ismeretes, hogy Kazinczy milyen megvetéssel beszélt a népről és a nép nyelvéről. Dicsőségét látja

abban, hogy „nem az alnépnek énekel.“ Kiss Jánoshoz azt írja a maga finomkodó elvakultságában: „Koppantó! Mely rút szó ez, mely vadságra mutat ez.“ És megint: „Szólásunk a köznép szólásaitól eltávozván, nemesebbé lesz, energiát, preciziót, kellemet, zengést nyer.“ S a magyar nyelvnek olyan érdemes tudósa is, minő Toldy, azzal hadakozik „az új ósdi iskola“ (Szarvasék) ellen, hogy megtámadják az irodalom nyelvérzékét s azt„egyedül a parasztságnak ítélik oda s ezzel visszataszítják a régi szegénységébe és azon körbe, melynek legkedvesebb élvezete a foghagyma és a bagó.“ Milyen magasan áll e felett Brassai, aki s utána Zvorényi, Ponori Thewrewk Emil és Volf György, azt hirdeti, hogy a nyelv megújulásának igazi forrása a népnyelv.

Ha egyezik is Brassai és Szarvas felfogása a népnyelv újító hatása tekintetében, Brassai mégis úgy látja, s ebben Ballagi is igazat ad neki, hogy Szarvasék a nép nyelvét hallani hallják, de érteni nem értik.

Ha magát Brassait kérdeznők meg: valljon színt, melyik irányhoz áll közelebb, talán ő is cserben hagyna. Ismételten konzervativnek mondja magát. Sőt, elvileg jelenti ki, hogy nyelv kérdésében „a legridegebb konzervatizmus az uralkodó eszme, még több: az uralkodó érzelem.“ (Mégis valami a fordításról.) Mikor Szarvas Gáborral a Nyelvőr indulása idején az orthologia és neologia kérdésében vitába száll, Szarvas Gábor azt állapítja meg róla, hogy egész nyelvészeti multja, tudományos felfogása a nyelvjelenségekről az orthologia táborába utalná s ime mégis rendkívüli hevességgel az ellen hadakozik. Ballagi meg, akinek szertelen újító túlzásait olyan kiméletlenül támadta és pellengérezte, azt mondja róla, hogy tulajdonképen neologus. A magyar nyelv ellenőrében egyenlő kedvteléssel támadja a neologus Gyulait, a Budapesti Szemle és az orthologus Szarvast, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjét s a tetejébe az Akadémiát, amely segélyezi mindkét irány folyóiratát, melyek a nyelv reputatiójának védelme helyett egymás között torzsalkodnak, ahelyett, hogy szélnek bocsátaná őket. Mégis az itt olvasható nyilatkozata, mintha a neologiához közelebb állónak tüntetné fel.

Tehát nem tudjuk biztosan megállapítani hovátartozását. Talán ő maga sem tudta volna. De utoljára nem is ez a fontos, hanem az, hogy mit tanított. Különben is egy olyan széles területen, minő egy nyelv mívelése ahol logikai és lélektani szempontok, a nyelvfejlődés analógiás képződései, a társadalmi conventio és számtalan logikátlanság tarka-barka jelenségei majdnem kifejthetetlen szövedéket alkotnak, egészen természees jelenség, ha a mivelők néha következetlenségeken, ellenmondásokon kapják rajta magukat. Brassai a nyelvtudományt induktiv tudománynak tartotta s nemcsak

halálakor, hanem életében is hibául rótták fel neki, hogy a nyelv tényeit és jelenségeit szigorú logikai dedukciókkal magyarázza; pedig a nyelv rengeteg logikátlanságot tartalmaz. És az új orthologia bírálói (pl. Simonyi) ugyanannak a Szarvas Gábornak, aki Brassainak hibájául rójja fel a szigorú dedukció kelleténél kiterjedtebb használatát, szintén azt vetik szemére, hogy nem veszi tekintetbe a nyelvi tények keletkezésénél szerepet játszó nagyon különböző tényezőket, az usust, amely norma loquendi, a közhasználat szentesítését, hanem kizárólag csak a nyelvhelyesség dogmáját hagynák érvényesülni.

Mindezek azt látszanak igazolni, hogy az orthologia és neologia kérdésében egy józan elvektől vezetett, megfontolt megalkuvás középútja a leghelyesebb. Aztán Brassai sokkal eredetibb szellem és sokkal kiterjedtebb ismeretekkel megáldott gondolkozó volt, semhogy egyik vagy másik irány fenntartás nélküli hű követője lehetett volna.

Ez eredetisége már abban is nyilvánul, hogy minő szempontból kezdi meg küzdelmeit a nyelvújítás kérdésében. Ebben a kérdésben szereplők sűrű sorában ő jóformán az egyedüli, aki a nyelv nagyobb veszedelmét nem a szók kiméletnélküli faragásában és csonkításában, hanem a mondatfűzés idegenszerűségében és magyartalanságaiban látja. Ezt a veszedelmet a fordítók tudatlansága és lomhasága zúdította a nyelvre. Kétségtelenül igaz, hogy a szók semmi törvényt nem respektáló faragása is baj és merénylet a nyelv ellen. De az is bizonyos, hogy a nagyobb baj, amely a nyelv magyaros sajátságait, annak lelkét fertőzi meg, a mondatfűzés elnemzetietlenítésében van. Brassai küzdött a magyartalan szóalkotások ellen is, hogyne küzdött volna, de a lelkét legfájdalmasabban a mondatfűzés magyartalanságai kínozták és égették. És ezen a harctéren hosszú ideig egyedül állott. Csak később csatlakozott hozzá Arany, aki nem volt nyelvész s ezzel a tudománnyal csak szerkesztő korában, s szinte azt mondhatnók, csak kénytelenségből foglalkozott. De költő volt s istenáldotta nyelvérzéke és költői geniusa az irodalmi nyelv utólérhetetlen művészévé avatta őt. Ő hamar észrevette Brassai vállalkozásának rendkívüli fontosságát és értékét s nem késett őt nagytekintélyű szavával további munkára buzdítani. Sőt, maga Hunfalvy is karikást szeretne látni Brassai kezében a „kocsintások“ ellen. Ez a nyilatkozat attól a Hunfalvytól ered — ezt jegyezzük meg jól — aki nem tudta megérteni és helyeselni Brassainak azt a felfogását, sőt törekvését, hogy az alaktant (akkor etymologiának mondották) a mondattanra (akkor: syntaxis) kell építeni. Hunfalvy ezt lehetetlennek mondotta s elképzelni sem tudta, hogyan lehet az alaktant a mondattanra alapítani, holott fordítva helyes: a mon-

dattant alapítani az alaktanra. Hunfalvy előtt akkor még nem derengett a mondat primatusa, mi Brassai elméjében már készen kialakítva állott. Brassainak még vitatnia és védelmeznie kellett a mondat egyéniségét a Hunfalvy szóegyéniségével szemben. A haladó tudomány Brassai felfogásának helyességét igazolta. Brassai küzdelmei a mondatfűzés magyartalanságai ellen általános nyelvfilozófiai felfogásának szerves következménye. Emelkedettebb, mélyebbre ható és következetesebb, mint Hunfalvyé, aki nem a mondatot tekinti a nyelv egyénének, hanem a szót, amely felfogásából nem következetesen foly Brassai vállalkozásának helyeslése.

Egyedül Bodnár Zsigmond volt az, aki Brassai kezdeményezését egy mézbe és egyúttal méregbe mártott tollal írt jellemzéssel diskreditálni akarta. Toldy Ferencről írván az orthologia és neologia küzdelmeit vázolja s közben Brassairól ilyen képet fest: „Napkeleten támadt egy férfiú, ki nyugat felé gravitált és bátran hirdette az új tan igéit. E próféta Brassai S. volt. Úgylátszik, a magyar irodalom e polyhistora, e széles tudományú, alapos képzettségű, de bizarr ízlésű és pikáns tollú professzor unta meg először az újítást. Talán senkin sem észlelni annyira a kor változó nézeteinek kinyomatát, mint épen ő rajta, de azért sohasem veszti el egyediségét. Nemcsak nevét nem kellene cikkei alá írnia, még jegyet is kár volna használnia, mert mindnyájan ráismerünk az első tíz sor után. Éles elmével majd csúfolódva, majd gúnyolódva szokott írni. Sorain nem épülünk, nem egyszer bosszankodunk, de mindenesetre tanulunk belőlük. Szeretni nem fogjuk, mert ő sem tud szeretni. Független annyira, hogy semmiféle clique-hez nem tartozik, anélkül azonban, hogy e jeles tulajdonságát erényből bírná. Ez inkább ösztönszerű nála. A kimélet és mérséklet virtusa annál távolabb áll tőle, minél többet harcol. Már pedig harc az ő igazi eleme.“[1]

Elejétől végig idéztem ezt a jellemrajzot, melyben igaz és ráfogott vonások, elismerés és gúny, tisztelet és erkölcsi meggyanusítás tarka összevisszaságban váltakoznak. A támadás és a szóváltás további sorsa most nem tartozik ránk (különben Brassainak Bodnárhoz intézett hét kérdésén kívül nem ismerem folytatását.). Brassai védelmezésével sem foglalkozunk. Csak annak bizonyítására hoztuk fel, hogy Brassainak elismerés mellett volt bőven része gúnyban és gáncsoskodásban. Akkor, mikor nem viszketegből, nem egyéni érvényesülésért, hanem a legszentebb közügyért, a nyelv védelmére szállott síkra. De mindez nem térítette el őt irányától. 1870-ben mintha már maga is restelkednék, hogy

[1] Szana Tamás, Figyelő, 1875. 11—13., 22. sz.

minden felvetődő kérdéshez hozzászól, így igazolja magát: „Mit tehetek róla, ha a nemzeti nyelv geniusa nyavalygásának s naponként látható roskadozásának egyetlen egy s talán utolsó Jeremiása vagyok?“[2]

Ellenőri mivoltát soha egy pillanatra sem vetkőzi le, nem felejti el. 1837-ben a Vasárnapi Ujságban egy elemi iskolai kézi könyvet[3] ismertet, kiemeli jelességeit (a tudós társaság megjutalmazta), de megrójja németes kifejezéseit, mert nem szabad engedni, hogy „szegény nyelvünknek éppen gyökerébe essék a féreg.“ Az ötvenes években Critikai Lapokat indít s jelszóul azt írja: Tiszteljük őseink nyelvét! Ugyanitt Jósikának egy regényét bírálja s megrójja magyartalan szóalkotásaiért. Ez a szigorú és kiméletlen bírálat érzékenyen érintette a külföldön élő írót, aki Emlékirataiban csufondáros személyi invektivákkal felelt. Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a dolog lényegében Brassainak volt igaza. Tulajdonképeni támadása a magyartalanságok ellen 1846-ban kezdődik: Egy szavazat nyelvünk ügyében című cikksorozatával. Az Erdélyi Hiradó hasábjain jelent meg. Várta a hozzászólást, de elmaradt. Nézeteit annyira helytállóknak, megállapításait annyira kiforrottaknak s a nyelvhelyesség szempontjából annyira fontosaknak tartotta, hogy 13 esztendővel, később, 1859-ben, a Hunfalvy szerkesztette Magyar Nyelvészetben változtatás nélkül újra megjelentette A dalék-okmányok a nyelvújítás és nyelvrontás ügyében címen. Ennek az értekezésnek gondolatmenetét kissé részletesebben adjuk, mert egész további küzdelmének mintegy a praeludiuma, amely mutatja, hogy mily tisztán és mélyen belátott a magyar nyelv tisztaságát eléktelenítő visszásságokba, hogy minő nagy súlyt tulajdonít a helyes nyelvérzéknek a vitatott kérdések eldöntésénél, hogy mellőzhetetlenül szükségesnek tartja a magyar mondatfűzés sajátosságának ismeretét, melynek igen lényeges részéül tekinti már itt és már ekkor a szórendezést. És egyúttal már most, ez első behatóbb nyelvészeti értekezéséből megállapíthatjuk egyik gyenge oldalát: a nyelvtörténet és a rokon nyelvek ismeretének a hiányát. Ez az értekezés egész későbbi nagyértékű nyelvészeti működésének irányát dióhéjban magában foglalja.

„Nyelvészeti barátaink eléggé összepeslették — kezdi jellemzően szókimondó módján — az idegen nyelvek és reánk erőszakolt nyelvtanok, ámító etymologizálás, elsietve ráfogott analogiák, gépre s nem organikus lényre illő feszes pedant rendszerek mezejét.“ A nyelvészetet nagy hévvel míve-

[2] A bővített mondat. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 1870.

[3] Edvi Illés Pál: Első oktatásra szolgáló kézikönyv.

lik s a tudomány mégis mai napig sem tudta magát tájékozni saját uradalmában. Két lába van: az etymologia (ma alaktan) és syntaxis. S csak egyiken sántit. Két oszlopa s csak egyiket őrzi. Amaz az édes magzat, ez a mostohák legmostohábbika. Amaz kényeztetett, ez valóságos „hamubutyka.“ Ezt akarja legalább szennyéből egy kissé kimosdatni, önállósága felé közelíttetni. Mert az, ami egy nyelvnek jellemet, mondhatni, nemzetiséget ad, az a szófűzési sajátság. Ha a szóképzés az életművezet (organizmus), a szófűzés az idegrendszer. Az a porból vétetett test, ez az örök szellem, élő léleknek lehellete. Bántsd ezt s amaz azonnal, mint holt tömeg fog meredten feküdni, eredeti porává szétomlani. A szóképzésről ismeri meg magyar a magyart, de szófűzése sajátsága teszi, hogy ő magyar. „A kocsintás“ (erdélyi szó), ha nem épen kirekesztőleg is, legalább igen-igen nagy részében idegen nyelvből kölcsönzött szófűzés módja.“ A kocsintás más két módja: az euphonia és az accentus, melyről már itt mondja, hogy valahogyan láthatóvá kellene tenni s a szófűzés „elemei közé tartozik.“ A magyar nyelv életművezetét a nép szájában kell keresni, nem pedig, miként a nyelvészek, az irodalomnál, mely a nyelvünket előbb szégyenlette, megvetette, majd midőn ügyet kezdett vetni rá, vagy nem ismerte, vagy szándékosan megfosztotta s aztán durvának, szűknek, ügyefogyottnak deklarálta, legsajátabb, nemzetiesebb vonásait idegenként eltrafikálta, idegen rongyokat takart rá s így kicégérezve még köszönetet igényel érette. Az elméleti vizsgálók meg apát, anyát kerestek neki, megkináltak vele zsidót, arabot, törököt, tatárt; mindenből akarták magyarázni, csak onnan, ahová jelleme kitörülhetetlen betükkel van beírva: maga magából nem. Úgy bántunk nyelvünkkel, mint gyapjunkkal: külföldre küldöttük s aztán posztó képében nagy drágán kárunkkal megvettük. Ez az oka, hogy irodalmi nyelvünk „kocsintások“ halmaza és raktára. Igaz, a fordítóknak nagy könnyebbségére lenne, ha gyári munkájukra nem kellene egyéb készület, csak etymologia és szókönyv. De reméljük, hogy az ő kegyükért lelkes magyar nem bocsátja zsákmányra hazája tiszta nyelvét s nem engedi nem-magyarrá lenni. Naggyá lett nemzetek jellemvonása a nyelv szeretete, sajátságaihoz való forró ragaszkodás. A francia a nyelve elleni hibát a legérzékenyebben sújtó fegyverrel, a nevetségessé tétellel bünteti. Miért ne bosszankodjék azon nálunk is, „akinek ereiben még magyar vér csorinkol.“ A magyarnak olyan irodalma van, amilyen egy mívelt nemzetnek sincsen; olyan t. i., melynek nyelve az élőnyelvtől merőben különbözik. S a különbség az, hogy amabban a hibákat szépségeknek tudják fel s emennek tőstörzsökös nemzeti vonásait betyárságnak vagy provincialismusnak bélyegzik.

Idegen olvasmányok észrevétlenül tompítják nyelvérzékünket s amit más nemzetek irtanak, mi nyelvmívelés cím alatt tárt karokkal fogadjuk, mint Páris grisettjei a kozákokat. Athenae finom fülű népgyülése gúnyos kacajra fakadt Demonsthenes egy nem eléggé attikai kocsintására s a mi közönségünk a fordítók germanismusait, gallicizmusait, a színészek provincialismusait megannyi nyelvlecke gyanánt veszi.

Brassai a másodszori megjelenés után kéri a hozzászólásokat. Hunfalvy Észrevételek címen több megállapítását helyesli s alkalmat vesz magának, hogy a nyelvtudománnyal foglalkozók két hibájára rámutasson. Egyik az, hogy a régi magyar nyelvvel, másik az, hogy a rokon nyelvekkel nem foglalkoznak eléggé. Megjegyzése udvarias formában történik, nem is egyenesen Brassainak szól, aki maig még nem tanult altáji nyelvet, de tanulja a szanszkritot, arabot, hanem inkább azoknak, akik a rokon nyelvek tanulásával a magyar nyelv eredetiségét veszélyeztetni vélik s akiknek „szószólója a 12 év előtti Brassai.“ Mégis áll Brassaira is, akivel szemben későbben is gyakran felhangzik az a vád, hogy nem ismeri sem a rokon nyelveket, sem a nyelvtörténetet, melyek tudása nélkül a nyelv kérdéses problémáiban dönteni nem lehet.

Brassai felfogásában már itt feltűnik a mondattani alap hangsúlyozása. Egyik legnagyobb erőssége s egyúttal korszakos érdeme. Feltűnik továbbá gondolkodásának eredetisége, mely eleve elítél és visszautasít minden ránk erőszakolt idegen filologiát, a nyelvtudósoknak azt az idegent, különösen németet majmoló szolgaiságát, mely gondolkozni sem mer a maga eszével, míg német forrásaiban nem lel valami fogantyut gondolatai igazolására. Feltűnik az induktiv módszer egyik hibás fogásának, az elsietett analogiás következtetésnek kifogásolása, melyet később filozófiai és nyelvfilozófiai értekezéseiben annyiszor hibáztat. És a fordítóknak slendrián munkája, akik nem ismerik sem saját nyelvük, sem a fordítandó nyelv alkatát s gyári munkájukkal a magyartalanságok terjesztőivé lesznek. Hunfalvy szerint a syntaxisra építeni az etymologiát nem lehet, de abban igaza van Brassainak, hogy a syntaxisra főgondot kell fordítani. Jó lesz itt szigoruan különböztetni: a nyelvtörténeti kutatás a ragokra, képzőkre, azaz a szónyomozásra irányítja a figyelmet, „a gyakorlati nyelvtanítás“ pedig ezekkel való élésre. Ha Jókainál (Az elátkozott család) azt olvassuk: „ne féljék magukat,“ a ragok ellen nincs kifogás, de az azokkal való élés ellen az egész szépirodalomnak fel kell zúdulnia. „Az ilyen kocsintások ellen Brassai kezében nem suhogót, hanem karikást szeretnék látni.“ Ma már bizvást megállapíthatjuk, hogy Hunfalvynak igaza volt, midőn sürgette a

nyelvtörténet és a rokon nyelvek szorgalmas tanulását s eredményei figyelembevételét a nyelv tüneményei magyarázatánál; de abban nem, hogy „az etymologiát semmiképen sem lehet a syntaxisból kihozni" s ha nem beszélünk is a ragok s képzők faragásáról olyan megvetőleg, mint Brassai; de viszont a syntaktikai viszonyok ismerete nélkül ma már nyelvészeti kérdésekhez hozzászólani nem lehet. Ebben a haladó tudomány Hunfalvyval szemben Brassainak adott igazat.

Brassai ezután Arany Szépirodalmi Figyelőjében folytatja a harcot. Értekezést ír Mégis valami a fordi t á s r ó l[4] címen. Ebben megállapítja, hogy milyen a hű fordítás és hogy miben hibáznak ez elv ellen mindegyre a fordítók. Bevezető soraiban pedig saját magát így aposztrofálja: Vajjon mint mondhat e tárgyról „a vén dobogó, a minden lében kanál Brassai?" A fordítás legyen hű. Mit tesz ez? Legyen nemzeties, hű az eredetihez, t. i. a gondolathoz és a stilushoz. „A fordításban ne szó szónak, hanem mondat mondatnak feleljen meg." „A szókkal való hasztalan vesződség, bírkózás helyett, minek legtöbbnyire kudarc a vége, f o r d í t s á k a f o r d í t ó k f i g y e l m ö k e t a m o n d a t r a. Ébressze frázisuk a fordítmány olvasójában azt a gondolatot, képet, érzelmet, indulatot, melyeket a szerző szándékolt ébreszteni az eredetiben s a fordítás hű lesz, ha szinte tán szótáríró egyetlen egy szót sem merne a fordított mondatbeliek közül az eredetiben foglaltakkal szembe állítani." A fordítás olyan legyen, mintha a szerző tiszta magyar és magyarul beszélő környezetben nevelkedve magyarul írta volna az illető munkát, „úgy magyarul, hogy azon semmi idegen íz se érezzék." Van egy egész hatalmas párt, „amely nyelvünk tősgyökeres sajátságai idegen vonásokkal való zagyvalásában, mi több amazoknak ezek által való kiküszöbölésében nemcsak nem látja sérelmét a nemzetiségnek, sőt nyelvünk tökélyesülésének eszközét, haladásának útját látja benne." Ennek a virágházi ápolásnak természetellenességét nem látják, pedig: „20 esztendejénél több, hogy kiáltó szó vagyok a pusztában. Ennyi ideje, hogy untalan variálom azt az egy themát: hogy minden nyelvnek és így a m i é n k n e k i s m e g v a n e l t é v e s z t h e t e t l e n, e l v i t á z h a t a t l a n, á l l a n d ó j e l l e m v o n á s o k h o z k a p c s o l t, v e l ö k é l ő h a l ó e g y é n i s é g e, a m e l y e n a l e g k i s e b b s é r t é s i s s o r v a s z t á s s a l f e n y e g e t ő s e b e k e t e j t." A most divatozó magyar irodalmi nyelv nagy mértékben el van nemzetietlenítve és e kárt benne a fordítások tették. Ezt kell kimutatni, de nehéz feladat, mert „egy könnyen elillanó finom

[4] Szépirodalmi Figyelő. 1860—1861

zamatot kell észrevétetni és éreztetni oly nyelvekkel, melyeket erős fűszer durvított. Mert a „nyelvmívelés“ rumjával, olykor füstös pálinkájával elölték egyfelöl a nemzeties zamatot, másfelől természetes nyelvérzéküket és ízlési képességüket. Az idegenszerű kifejezések, magyartalan szófűzések és barbarizmusok úgy állanak a nyelven, mint „magyar nadrág lapos tomporán“ (egy kép Széchenyi Blickjében). Vannak olyan formátlanságok, melyek a mostani és jövő nemzedék józan eszét fenyegetik (t á v í r s hasonlók), „ezekre szeretne gúnyos kacajt ütni és — korbácsolni.“ A nyelvmívelési rögeszme, a fordítói lomhaság, segítve a magyar tejet nem szopott vagy magyar nyelvérzéköket vesztett nyelvészektől alkotta az ilyen monstrumokat: írok vala, irandottam. Aztán az összetételek! Aztán rátér Kazinczyra, aki Gessler idylliumai fordításának előszavában azt mondja: ha a fordítások sokszor érthetetlenek, annak az az oka, hogy az idegen szókat szükségtelenül s nagyobb részint károsan kerülik. „Ha időben nem — úgymond — de buzgóságban bizonyosan a legelső sorban állok az ez ellen tiltakozók között“ és nem kisebb tűzzel mond ellen a faragott szók használatának.

Arany János híres „V i s s z a t e k i n t é s é“-ben így reflektál e cikkre: „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanizmusok s mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a Carthaginem delendam-ot ... Ami most csupa lustaságból, hebehurgyaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihalásából történik, az rettenetes. Nincs is már magyar szintaxis ... Tisztelt munkatársunk (a tudomány, elmésség s logika fegyveres, Goliátja) e szerint a lelkünkből vette a szót, midőn ez ájulás (?) ellen a romlatlan ép magyar nyelvérzékre hivatkozik; azt is jól cselekszi, ha élesebb metszést tesz e holttetembe.“

Érdekes, hogy a nyelvmívelés lényeges kérdéseiben mennyire egyezik Brassai felfogása Aranynak, a magyar költői nyelv utolérhetetlen mesterének nézeteivel. Nemcsak az mutatja ezt, hogy Arany örömmel biztatja és lelkesíti Brassait nyelvtisztító munkájára. Arany nem nyelvész, hanem költő, akit a népnyelv alapos tanulmányozása alapján ép és egészséges nyelvérzéke vezet. Ő is figyelemmel kiséri a Nyelvőr működését. Sokszor helyesli, sokszor bosszankodik rá, különösen, mikor a költői nyelvet akarja „megrendszabályozni.“ Brassai a költői nyelv jogainak elismerésében nem megy idáig; nála a nyelvhelyességet a logika szűkebbkörű szabályai korlátozzák. Arany gúnyolja a nyelvészek etimologiai szószármaztatásait, melyekben a jelentés változásaira nem sokat adnak. Brassai többször idézi Voltairet,

ki szerint a nyelvészet az a tudomány, melyben a hangzók semmit sem számítanak, a mássalhangzók alig valamivel többet. És már 1846-ban „ámító etymologizálásról" beszél. Arany, épen mint Brassai, nem az egyes hibás szavaktól féltette a nyelvet, hanem a mondatfűzés magyartalan fordulataitól, melyek ellen mindannyiszor felemelte tiltakozó szavát. Megegyeznek abban, hogy a nyelvhelyesség kérdésében a legfőbb bíró az ép nyelvérzék, de Arany mégis figyelmezteti Brassait, hogy az erre való hivatkozás csak akkor biztos, ha a nép nyelvét minél több szójárásban ismeri. Arany észrevette, hogy Brassai, mikor a nép nyelvére hivatkozik, csupán a székely nyelvjárást tartja szem előtt. Brassainak ezt az egyoldalúságát később mások is szemére hányják.[5] Nagyon tanulságosak azok az észrevételek, melyekkel Arany Visszatekintésében Brassai értekezését kiséri. Teljesen egyetért vele a germanismusok kérdésében. Ő is ostorozza „a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismusokat s mindenféle izmusokat." A régiek is vettek át idegenből, ami szükségesnek látszott; de „ami most csupa lustaságból, hebehurgyaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihalásából történik: rettenetes. Nincs is már magyar syntaxis." Ime, amit Brassai már 1846-ban megállapít, majdnem ugyanazon szavakkal. Arany szerint is az egyes szavak csak levelei, ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható. „De a szókötési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve kereng: dúljuk fel és a fa nem lesz többé." Brassai ugyanezt a gondolatot fejezi ki két-három hasonlatával s nyelvészeti küzdelmeinek célja az, hogy a mostoha „hamubutyka" mondatfűzést szennyéből kimosdassa.

De eltérés is van Arany és Brassai felfogásában. Brassai a szóösszetétel tekintetében a magyar nyelvet — a görröggel szemben, amely erre igen alkalmas, olyannak tartja, mint amelynek természete nem engedi meg könnyen a szók összetételét. Három szabályt állít fel erre vonatkozólag. Az első: „a magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyökökből nem lehet componálni." Ezért elítéli és kiméletlenül gúnyolja az ilyen összetételeket: távír, visszhang, összhang stb. A második: „a magyarban szerkesztett igetörzsök egyáltalán és teljességgel nem létezik." A harmadik szabálya: „szerkesztett névben csak oly viszonyban ragaszthatjuk össze a két nevet, amilyenben mint különálló név is értelmes." Arany Brassai egyik szabályát sem fogadja el. Az első ellen a tébolyog szót hozza fel például, a második ellen ezeket: oldalfelez, köntörfarol,

[5] Túri Mészáros István, A nép nyelvének ügye a nyelújítás óta. Budapest, 1885.

eleblábol rugkapál. A harmadik ellen költői szempontból is tiltakozik. Hiszen ha Brassai szabálya állana, nem lehetne ezt írni: hattyunyak, zsebóra, kökényszem, darázsderék stb. Brassai szabályai túlságosan szűkek és merevek, melyek a költői nyelvnek sok szépségét zárnák ki, ha állanának. Ugyanaz az eset, mint Gyulayval való vitájában a Bort megissza magyar ember kérdésénél, ahol Gyulai szerint Vörösmarty megsértette ugyan a magyar nyelvtan egyik szabályát, de nem a költői nyelv szellemét. Mire Brassai azt mondja, hogy nem a névelő kihagyása a hiba, hanem az, hogy határozatlan tárgy van kapcsolva határozott igeformával.

Ime Hunfalvy után most már Arany — mind a ketten elég súlyos szavú bírák — hatalmazza fel, sőt kéri és biztatja, hogy csak folytassa munkáját „a vén dohogó." Mert mindenki érezte, hogy irodalmi nyelvünk beteg. De azt már csak Brassai látta tisztán és világosan, hogy a gyógyítás egyik szere: a biztos alapokra épített mondattan.[6] Erre a kérdésre mindegyre visszatér, mert ki akarja vívni végleges eldöntését annak a kérdésnek: „feláldozzuk, eldobjuk-e nyelvünk jellemét, alap- és alkatszerkezetét a fordítók lomha kényelmének?"[7] Ezt a jellemet nem a gyökökben és szókban, hanem a szólamokban keresi és leli. A szólam a mondatnak egy olyan része, mely jelzőből és jelzettből áll. És itt az árja és sémi nyelvek tudósaival száll szembe, akik nem ismerik a mi nyelvünk accentus és szórendezés által eszközölt sajátságát s azért a mi nyelvészeink, akik amazok nélkül és ellenére még gondolkozni sem mernek, nem akarják figyelmükre méltatni. Nagy különbség van a szók szerkesztésére nézve a nyelvek között. Vannak nyelvek, „melyekben a szók szerkesztésére kitűnő hajlam nyilatkozik és ismét mások, melyeknek természetével szintúgy ellenkezni látszik két vagy több szónak eggyé való kapcsolása." Ilyen a magyar nyelv. Ezért mutatnak a nyelvérzék teljes megerőtlenedésére az ilyen összetételek: Dunafejedelemség, Dunagőzhajótársaság. És az ilyen jelzős összetételek: Rövid magyarok története, vagy: Pályáját állhatatosan megfutó Isten hű szolgájának eltétetett igazság koronája... A magyar nyelv rendszere szerkesztői abban hibásak, hogy a német nyelvet majmolják a szószerkesztésben, holott a magyar nyelv természete „ellenkezik a valódi szerkesztvények (szók összetétele) alkotásával;" tovább abban is, hogy a nyelv újabb és idegen befolyással vesztegetett állapotát vették nyelvünk normális szerkezetének és erre építették indukciójukat, a nyelv történetére ügyet sem vetettek s az organikus

[6] A magyar mondat. III. 178. l.
[7] A bővített mondat. 362.

fejlést a hozzárakodástól nem különböztették meg. Kikapják tehát Brassaitól a magukét nemcsak a hirlapírók és a fordítók, hanem az akadémia nyelvész-tudósai is. Ezek között pl. Toldyt „az újító iskola ó bajnokaként“ aposztrófálja.

Brassai a nyelvet szerves és törvényes képződménynek tartja s nemcsak megengedi, hanem egyenesen vitatja benne a conventio érvényét és hatalmát. Ebben látszólagos ellenmondás rejlik, melyet így magyaráz meg: A hangutánzást kivéve nincs szükségképeni viszony a gyökképzés és eszmék között. A szervesség ott kezdődik, ahol a szemléletek gondolatokká s tehát a gyökök mondatokká sorozódnak. Ekkor lesz a nyelv a szellem „adaequat“ kifejezésévé, az analogia törvényes hatalommá, a szeszély és conventio kötelező, sőt uralkodó nyelvérzékké. A gyökök képzésében a conventio, a mondatok fűzésében pedig a szervesség a hatalmasabb úr. A szóképzés és szórendezés folyton foly, mint egy tökéletes gépben. De ha a gép különféle okok miatt elakad, vagy rosszul jár? Ezt a romlást csak az az álbölcseség mondhatja tökélyesített állapotnak, amit nyelvmívelés-nek mondanak. A nyelvmívelő az a kertész, aki fákból, bokrokból gulákat, tornyokat, állatalakokat nyeset és csonkíttat. „Azt a nemzetet, amely az ily nyelvmívelőkre hallgat, mely ősi nyelvét, mint bárdolatlant fitymálja, mely annak sajátságait, melyek az ő nemzeti jelleme, csontjából való csont és testéből való test, elfeledi és kiküszöböli ... mihez hasonlítsam? Aesopus kutyájához, mely a hús árnyéka után kapván, a szájában tartottat elvesztette.“[8]

„A föld kerekségén nincsen szegény nyelv.“ Mert minden nyelv ki bírja elégíteni szükségeit. És ha valakinek új eszméje támad? „Annak kifejezésére azon okok és körülmények, melyek keltét eszközölték, a nyelvben készen levő elemekből alkotandó szót vagy szólamot is sugallanak.“ Ezt a vádat csak „a fordítási tudatlanság, lomhaság, szóval gyávaság koholta.“ Cicero is csak akkor panaszol a nyelv szegénységéről, mikor görögből fordít. A fordítók nem gondolják meg, hogy két nyelvben tökélyes szinonimia a szavakban csak ritkán van, legfeljebb csak megfelelők, rokonértelműek. És azt sem, hogy a szószerinti fordítás — a felületesen ú. n. „hű fordítás“ — épen a leghűtlenebb. Ez a vád tehát „balgatag.“ „Az a kivánat, hogy egy szegényebbnek tartott nyelvet azáltal gazdagítsunk, tökélyesítsünk, hogy egy más gazdagabbnak amott nem létező szavaira, bármily szigorú és törényes analogia szerint szókat alkossunk, nem pium desiderium, nem is eszményi feltétel, hanem a szó teljes értelmében képtelenség.“[9]

[8] A magyar mondat. I.
[9] A magyar mondat. I. 362.

Hát a nyelv szépítése, gazdagítása? A nyelv szépsége egy tartalom nélküli fogalom, semmi eszmét nem jelentő szó. A „gazdagítás“ „elárasztotta nyelvünket legvilágosabb analogáival ellenkező, következőleg magyartalan szavakkal, a nyelvbe hamis analogiákat csempészett be, az ifjú nemzedék nyelvérzékét megrontotta és a magyar stilust idegenszerűvé tette, egy szóval kimondva, nyelvünket elundokította.“

Mikor az Akadémiát Bugát szertelenségei arra bírták, hogy a nyelv tisztasága megóvására folyóiratot indítson, Brassai indíttatva érezte magát, hogy az orthologia és neologia kérdésében nyiltan állást foglaljon. Megírta tehát értekezését: A neo- és palaeologia ügyében.[10] E tanulmány külső történetéhez tartozik, hogy az akadémia javaslattételre kiadta Ballaginak azirán t, hogy az Akadémia kiadványai közt megjelenhet-e. Azért Ballaginak mert ő sokszor megtámadott és kicsúfolt szószerkesztései miatt a neologusok szószólójaként szerepelt. Ballagi véleményét így foglalta össze:[11] „Ellenünk intézett csipkedései és mindennemű paradoxonai mellett is a kérdés több oldalu felderítésére szolgáló egyes jeles észrevételeit tekintve oly szellemes munkának találom, mely az akadémiai értekezések gyűjteményének csak díszére fog válni.“ S megint: „részleteiben annyi szépet és tanulságost tartalmaz, annyi termékenyitó gondolattal gazdagítja nyelvészetünket, hogy megjelenését irodalmi nyereségnek tartom.“ Már első tekintetre feltűnik, hogy egyenlő kedvteléssel osztogatja csapásait jobbra is, balra is. Az értekezés első része a neologia, második része a orthologia ellen van szánva. Mikor a neologia ostorozásában már kedvét töltötte, azt várnók, hogy most már az orthologia mellett fog felszólalni. Hiszen Mégis valami a fordításról című értekezésében egyenesen azt mondja, hogy minden míveltebb nemzetnél „nyelv tekintetében a legridegebb conservatizmus az uralkodó eszme, még több: az uralkodó érzelem.“ De csalódunk várakozásunkban.

Lássuk, mit kifogásol az egyik s mit a másik tábor működésében. A neologusok azt mondják, hogy szegény a nyelv, fejleszteni, gazdagítani, szépíteni kell. Brassai azt mondja ezzel szemben: hogy „az írók a fordítóktól tanulták és tanulják a stilust, holott másutt épen ellenkező eset van.“ A nyelvgazdagítás kérdése ma, 1875. március 15-e után, épen ott áll, ahol azelőtt.“ A gazdagítás nem sikerült, de igenis „az elnyavalyítása.“ Ezért hívott össze az Akadémia orvosi consiliumot s indította meg a Nyelvőrt.

[10] Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. 1875.
[11] Brassai és nyelvújítás. U. o.

És most neki támad a „Nyelvőr consortiumnak.“ Hogy e támadás élességét és hevességét megérthessük, el kell röviden mondanunk Brassai és Szarvas irodalmi találkozását. Ez ügyet Brassai is elmondja, Szarvas is. Utóbbi részletesebben. Az ő nyomán adjuk a következőkben.[12] Mikor Szarvas Gábor 1872-ben az Akadémia megbízásából a Nyelvőrt megindítja, Brassainak is küld egy „Előfizetési felhivást“ s felkérte őt is közreműködésre. Brassai nem válaszolt, de írt egy cikket,[13] mielőtt még a Nyelvőrből egy betű is megjelent volna. Egy nagy napilaphoz küldötte be, de ez nem közölte (nagy hatalom lehetett a consortium!). Végre a Nyelvőrhöz fordult s az kiadta: „Szívesen fogadtuk s jó kedvvel nyitottunk tért Brassai megrovásának, mindamellett, hogy nekünk szólt a lecke s hogy a kifogásolt kérdések nagy részére nézve ellenkező a meggyőződésünk.“[14]

Lássuk, miket kifogásol Brassai? Legelőször is a Felhívás címét, ami helyesen: Felhívás előfizetésre, mert nem dobiütés, ebédi hívás, hanem dobra ütés, ebédre hívás. „Az analogia a nyelvészetben a legfelsőbb tekintély, amire hivatkozhatunk; s ha olykor kacér mosolya a nyelvfejlesztésben, gazdagításban rosszra is késztethet, de tiltó szava döntő és áthághatatlan.“ A legfelsőbb tekintély, de „csak az elmélet terén,“ mert „foganatát a gyakorlatén csak az élő nyelvérzéktől várhatni.“ Megrójja a sajátító nek, a mutató azok használatát a birtokos rag helyett, a képez, kinövés szókat, mint germanizmusokat. Végül kívánja, hogy a Nyelvőr necsak tekintély, hanem egyenesen hatalom legyen irodalmunkban. De íróinak két elvet ajánl figyelmébe. Ne induljanak ki alanyias kedvelésből, vagy nem kedvelésből, akik egy szót megszeretnek vagy megútálnak s azután keresnek érvet rokon, vagy ellenszenvük igazolására. A másik: ne legyen az az érvük, hogy ezt vagy azt a szót bevették.

Szarvas Gábor feleletében Brassai kifogásait helyesli, csupán a képez, kinövés stb. tekintetében nem ismeri el igazát, mert Brassai „nem veszi tekintetbe a jelentés módosulásának történetét s ignorálja azt az elvitázhatatlan igazságot, hogy amit a nyelvszelem egyszer megteremtett s életbentart, annak jónak s helyesnek kell lennie.“

Brassai erre egy terjedelmes replikát írt, mit Szarvas nem közölt ugyan, de elvitt egy napilaphoz s az kiadta.[15] Szarvas Gábor nem felelt rá. Erre Brassai Hogyan őrzik a magyar nyelvet c. cikket írt.[16] Szarvas

[12] A nyelvphilosophia. M. Nyelvőr, 1876.
[13] Egy hirdetmény. Magyar Nyelvőr, 1872.
[14] Szarvas Gábor. Egy hirdetmény. U. o.
[15] Nem akadtam még rá kutatásaim közben.
[16] Szana T. Figyelő, 1872. 36., 37. sz.

Gábor „hogyan bírálják a Magyar Nyelvőrt?" c. felel rá[17] s hogy „Brassai nem függesztette fel aranyrámába, azt gyanitom." Feleletének lényege az, hogy Brassai zárt falak között a tapasztalat teljes ignorálásával szerzi érveit, hogy a logika merev szabályait nem lehet a nyelvre alkalmazni, hogy most azt veti szemére, amiért hajdanában (a névelő helytelen alkalmazása miatt) „patvarkodott" Gyulaival, hogy ellentmond saját magának s erőnek erejével csak kocódni akar. Ha figyelmeztetni fogja egyik-másik tévedésére tárgyias bizonyítékokkal, a Nyelvőr nyitva áll előtte, de ha csak kötődési viszketegből s hozzá „fakarddal indít csetepatét," nem hunyászkodik meg magas hangja előtt.

Ez volt Brassai személyi természetű találkozása Szarvas Gáborral.

De nyelvészeti álláspontját a Nyelvőrékkel szemben korántsem ez határozza meg.

Most folytassuk az orthologia elleni támadását. Bírálja a Nyelvőr programmját, hibáztatja főelvét, mely lényeges mondattani kérdések tárgyalását kihagyja. A „Consortium" főelve az, hogy „minden istenadta új szó hibás." Eszerint tehát új szót csinálni nem szabad, pedig a közélet és társadalom mindennap csinálja az új szókat, melyek idővel teljesen meghonosodnak. Brassai a szavakat két rovatba sorolja. Egyikbe tartoznak azok, „melyek a nyelv kétségkívűli analogiáinak szembeszökőleg vagy könnyen kimutathatólag ellenmondanak." A másikba a többiek. Az elsőbe tartozó szókat „irgalmatlanul ki kell küszöbölni." A másodikba tartozó szavak pedig „akár ütik a mértéket, akár nem, ha már egyszer praescriptio szól mellettük, hadd örvendjenek létöknek és népszerüségöknek." Ezek lassanként amúgy is elbuknak maguktól, elejti a nemzet nyelvérzéke. A „Consortium" nem a legkirívóbban bántó szavakat és szólamokat fogta perbe, hanem olyanok ellen fenekedett, „melyek a kutyának sem vétettek" és nem ismert még feltételes kegyelmet sem. A szavak helyességének megítélése Nyelvőréknél nem logikai, nem filológiai, hanem pszichologiai alapon nyugszik: a rokon- és ellenszenven, vagy amint ő mondja: a praedilection és averzion. Volf nem szereti a Brassai „tökélyét," Szarvas, „a göcseji utas," meg majomszeretettel öleli a „képez"-t, amit meg Brassai nem szeret. Ha így a nyelvészek, mit várhatni a nagyközönségtől? Ennél a praedilectio rendíthetetlen alapja a s z o k á s. „Hatalmasabb az minden nyelvészeti elveknél, szabályoknál és törvénycikkeknél." És méltán, mert „annak a sokat hurbolt nyelvérzéknek is csak a szokásban rejlik az alapja." A neologia első készítményeivel mély ellenszenvvel állott szembe a nemzet! De jöttek a fordítók,

[17] U. o.

elárasztották a közönséget könnyű olvasmányokkal s lassanként *új szokást* teremtettek a régi helyébe. És az új nemzedék ma már az ó-szokást csak mint nevetség tárgyát ismeri s ennek a következménye az, hogy az élő ép nyelvérzéke már oly gyenge, hogy arra építeni már nem lehet.

A Nyelvőr-consortium az ó-szokást igyekszik helyreállítani. De mivel? Azzal „az egységes nyelvtudománnyal", amely még csak ott van, hol a Plato eidosai s amely, ha megszületnék, az apja, a német philologia vére keringene benne." S ki szerkesztené? A consortium? Hiszen valamennyi tagja „azon nyavalyában, a nyelvérzék elgyengülésében sinylik s ezt a bajt nem gyógyítja sem a török, finn, ugor, vogul grammatika, sem az altaji nyelvek összehasonlító rendszere." A nép nyelvére hivatkoznak? Helyes, mert a „nyelv fejlődésének az az ingatlan alapja." De a „nyelvtudomány ítélőszéke bírái" a nép nyelvét hallani hallják, de érteni nem értik." Mi tehát a fegyvere a consortiumnak? A hatalomszó! Kár volt letérnie a Nyelvőrnek arról az útról, melyen elsőben indult. Akkor meghallgatta az ellenkező véleményt is pajtáskodás és kirekesztő kotteriális szellem nélkül. S ezzel használt a jó ügynek. Végső következtetése ez: „a palaeologia akarata jó, ügye szent, de eljárása rossz, célszerütlen, kártékony. A neologiának is meg kell adni, hogy jó volt az akarata, mert a nyelvet tökélyesíteni óhajtotta. De rossz volt az elve, mert a nyelvszegénység hamis eszméjéből indulván ki, a tökélyesítést a magyar nyelv *minden áron* való gazdagításával akarta eszközölni."

Az értekezésben kifejtettekért támadták a neologusok is, az orthologusok is. Amazok nevében — bár nagy elismeréssel és tisztelettel — Ballagi fennebb idézett cikkében. Brassaival szemben vitatja, hogy igenis van szegény nyelv és a szegénységet nem a fogalmak *hija*, hanem ellenkezőleg idegen nyelveken szerzett fogalmak *bősége* idézi elé. Mikor az aequatort a *földet két egyenlő részre osztó abroncs*-nak, a combinatót *most egy majd más szín alatt való előfordulásnak* magyarázták, hogy lehet akkor azt hánytorgatni, hogy nincs szegény nyelv? Hisz Brassai maga is széltire használja a nyelvújítás szavait (mozzanat, alany, tulajdonítmány, viszony, elemzés stb.). Brassai azért jutott képtelen állításához, mert „pusztán elemző eszére bizza ítéletét oly kérdésben, melyhez a dolog természeténél fogva a lélek alakító, szabadon teremtő tehetségének is van szólója." Mi adja a nyelvújítás jogcímét? Az, hogy a fejlődés a házi tűzhely szűk körében élő nyelvet a nemzeti nyilvánosság nyelvévé, a kevés számú avatottak között tengődő irodalmat nemzeti irodalommá tette." És akárhogy is pattog Brassai a nyelvújítás ellen, „voltaképen maga is a neologia híve."

Végül véleményét abban foglalja össze, hogy sokban igaza van, másban ellenszenve és elfogultsága ragadja a Nyelvőr munkásaival szemben, de „a fennforgó kérdésben az igazság aligha nem az ő részén van, mit az a túlhajtott következtetés sem ront le, hogy a nyelvérzék elgyengülésében sinlenek.“ Azt azonban higgadtan nem mondhatja, hogy a nemzet a Nyelvőr működését visszautasítja. Hisz alig van rá eset irodalmunkban, hogy tudományos folyóiratot a nemzet oly nagy rokonszenvvel fogadott volna.

Az orthologia nevében Szarvas Gábor felel[18] Brassainak. Felelete több tekintetben érdekes. Érdekes azért, mert némi magyarázatát kapjuk meg annak, miért haragszik Brassai a Nyelvőrre? Ennek személyi és tárgyi okai vannak. A személyieket fennebb érintettük. A tárgyiak közül azt említi, hogy ők az ugor nyelvhasonlításnak föltétlen hívei, Brassainak meg nem tetszik „ez a halszagu zsiros atyafiság.“ Aztán az ők táborában van „az az ujon cseperedett nyelvész is“ (Budenz), akit egy ízben Brassai el akart hallgattatni, de aki oly keményen talált neki visszaszólni, hogy hamarjában elfeledett rá válaszolni. Aztán gúnyosan beszél a „kolozsvári nyelvphilosophiáról,“ amely megszokta magát Pythiának s szavait oraculumnak tekintetni. Kifogásolja „nyelvphilosophiai“ szempontját, mert a vitatott kérdések tlsztán és egyenesen nyelvészetiek s a nyelvészetnek harmadfélezer év óta tengersok bukfencét mind a nyelvphilosophia mezején hajtották végre. Brassai nem mond nyilt és őszinte birálatot a neologia alkotásaira és pedig azért, mert egész multja hangosan tiltakozó szózat a neologia legtöbb elvének helyeslése ellen s csak kárhoztatólag beszélhetne róluk. Igen ám, de akkor az orthologiának kellene igazat adnia, melynek hívei annyira felingerelték. De igazságtalan a neologia irányában is, midőn minden megszorítás nélkül támadást intéz ama kijelentése ellen, hogy nyelvünket gazdagítani iparkodtak s gazdagították is. Mert nem abban hibázott a neologia, hogy szók tekintetében szegénynek tartván a nyelvet, gazdagítani iparkodott, hanem abban, hogy korcsokkal is gazdagította, olyanokkal, melyekre egyáltalán semmi szükség nem volt, hogy a nyelvtörvények kutatását elmulasztotta, hogy a nyelvnek gyakran legvilágosabban beszélő szavára nem hallgatott, koholmányokkal árasztotta el, a német nyelv Prokrustes-ágyához idomította a szavakat, hogy a szójelentés határait is a német után szabva egész csapat jó magyar szót kizárt vele a forgalomból. Amit a fordítók tudatlanságáról, lustaságáról, meg a nyelv szépítéséről szól, „osztatlan helyeslésünkkel, teljes elismerésünkkel találkozik.“ Keserű talán, de sok velős igazságot mond e lapokon;

[18] A nyelvphilosophia. Magyar Nyelvőr 1876.

méltó, hogy mindenki, de különösen akiket illet., szívükre vegyék s egyszer már jobb útra térjenek." Azután következetlenségeire és ellenmondásaira mutat rá. Egy helyen azt mondja, hogy a rossz szavakat irgalmatlanul törekedjünk kiirtani, más helyen meg esze ágában sincs a jellem kiirtását sürgetni, melynek elvellenes képzését kimutatta. Egy helyt azt mondja, hogy gyarló érv a verba valent sicuti nummi és a „bevették" a rossz szók mentegetésében, más lapon meg azt, hogy hadd éljen az a szó, mely mellett a praescriptió szól, akár üti a mértéket, akár nem. A képes a latin *capax* travestiája, mondja Brassai, pedig ő maga is használja többször logikájában. Végül arra mutat rá példák rendjén, hogy a nyelv nem igen követi a logika cirkalmával kipontozott szabályokat, tehát helytelen Brassai álláspontja, midőn váltig követeli a nyelvben a logikát és a régi nyelvről csak annyit látszik tudni, hogy van.

Ballagi még egyszer visszatér a nyelvújítás kérdésére.[19] Vészharangot kongat. Veszedelemben látja a nyelvújítás azon szavait, melyeket a használat elfogadott és szentesített. Az 1875. évi nagy mozgalom után, úgy látja, reakció kapott lábra. Ideje tehát, hogy kibontakozzunk e reakció hatása alól. Egy félszázad összes magyar irodalmi törekvéseinek munkája van megtámadva és pusztulással fenyegetve, ha ez új visszahatás megerősödik. Mert igaz ugyan, hogy „a tényleg érvényben volt nyelvtörvények felforgatása" volt, tehát forradalom, mikor Kazinczy s az ő példáján indult „merők" serege egy csomó új szót hozott forgalomba. De erre szükség volt, mert a kifejlett, meggazdagodott szellemi élet szolgálatára teljesen alkamatlanná tett az elmaradott, „elparlagosodott" nyelv. Ezt akkor mindenki érezte, annyira, hogy Kazinczy a nyelvrontást is „tiszteletes"-nek mondja, ha „szépet, jót ad." S Kisfaludy Sándor mintha „gyémántra akadott volna, úgy megörült, mikor Kazinczynál először kellem-et, Verseghynél magányt, szomjat és saját magánál düh-öt, csend-et, láz-at talált. A nyelvfejlesztés szükségét mindenki belátta. Csupán abban volt az eltérés: a fejlesztésnek a nyelvtan legyen-e irányítója, vagy a művészi szépérzék? Verseghyék amazt, Kazinczy és követői ezt fogadták vezetőül. Ballagi a két irány közül szintén az utolsó mellett kardoskodik. Elismeri ugyan, hogy a Nyelvőrék tétele: csak az olyan új szó jó, melyben az alapszó jelentése tiszta, átlátszó, a képző értelem-módosító ereje érezhető s ez csak azt a működést végezze, melyet a nyelvszellem eléje szab, helytálló. S ajánlja is, hogy ma ne merjen senki olyan szókat alkotni, mint alany, anyag, komoly, sze-

[19] Nyelvünk újabb fejlődése. Ertek. a nyelv- és széptud. köréből. 9. kt.

r e p stb., mert nem élünk „a teremtő erejű nyelvalkotás forradalmi korszakában.“ De viszont állítja, hogy a közkeletűvé vált, nélkülözhetetlen, hézagot betöltő szókat „a használatból kitagadni annyi lenne, mintha valaki felépült kész házát ledöntené azért, mert észrevette, hogy az épületanyag nem minden részben kifogástalan.“ Ha ezt tennők, a „Verseghy-féle ízetlenségekhez“ jutnánk, aki concurrere-t így magyarosította: „t u d o m á n y i r e m e k l é s á l t a l v a l a m i t i s z t e t, h i v a t a l t k é r n i v a g y k e r e s n i.“ Kazinczyék pedig így: p á l y á z n i. Pedig ezt csinálják a Nyelvőrék, akik tudós sportnak mondható szórostálgatásukban“ olyat is hibáztatnak az irodalmi nyelvben, amilyent a nép ajkáról szívesen vesznek. Mikor Toldy a neologiát védelmébe véve a nyelvérzékre hivatkozott, Szarvas Gábor nem talált elég gúnyos kifejezést annak kipellengérezésére és nevetségessé tételére.“ Pedig „utoljára is a nemzet az ura a nyelvnek s nem a grammatika; amit tehát a nemzet egyértelmüleg helyesnek vallott, azt a nyelvtudomány nem helytelenítheti.“ És magunk alatt vágjuk a fát, ha a Nyelvőréket követve, közelmultunk szellemi hagyatékát, nagy klasszikusaink (Vörösmarty) által írt nyelvet szemenszedett barbarizmusokként kezeljük.

Brassai nem hagyja feleletet nélkül Ballagi felolvasását.[20] Újat nem sokat mond benne, de nagyon harcosan neki támad Ballaginak. Alig értjük meg durva személyeskedéseit, különösen ha tudjuk, hogy hosszú ideig jó barátság fűzte össze őket. Ballagi állásfoglalását a nyelvújítás mellett arra az érdekére vezeti vissza, hogy biztosítsa jövedelmezőségét szótárának, melynek „egyetlen egy érdeme a neologismusok válogatásnélküli összegyűjtése.“ Ismételi, amit más szavakkal már többször kifejezett, hogy „aki a nyelvújítás szót először gyártotta vagy forgalomba hozta, annak észújításra lett volna szüksége.“ Megvádolja Ballagit (Bloch Móricot), hogy felszólalása tulajdonképen a Nyelvőr ellen van intézve, mint amely kérlelhetetlenül írtja és üldözi a hibás szókat, de nincs elég erkölcsi bátorsága, hogy ezt nyilt sisakkal tegye. S hogy hódoljon a Nyelvőrnek, még rágalmazza is a neologismust; sőt a nép nyelvét is, pedig megtanulhatná már, hogy „a grammatika a nyelven alapszik, nem megfordítva.“ Ballagi javaslata, hogy a meglevőt, legyen jó vagy rossz, hagyjuk békével a forgalomban, „ki nem bontakozható zavarba és habozó állapotba sülyesztené nyelvünket.“ A magáé: a rosszakat irgalmatlanul kiküszöbölni, azok pedig, melyeket a használat bevett, had éljenek, tisztázza az ügyet.

Végül a Nyelvőr működését birálja: gyűjti mostanában

[20] A nyelvújítás és Ballagi Mór(icz). Ellenzék, 1881. 19—27. sz.

a népnyelv szavait, de jelentését nem állapítja meg helyesen s így hibás jelentésű szókat hoz forgalomba.

A kérdéshez hozzászól Joannovics is.[21] Brassai cikksorozatára is hivatkozik, kinek lényegben igazat ad. Ballaginak téves a kiindulása s ennélfogva tévesek következtetései is. A nyelvmívelésről szóló elmélete a nyelvtudomány elveibe ütközik. S veszélyes az iránya, mert a nyelvújításnak a szóalkotó részét minden javítást kizáróan védelmezi. A nyelvtudomány elveibe ütközik, mert az új szók számára egész ridegséggel fenntartja a legitimitás elvét s elvitatja és megtagadja a nyelvészettől ez alkotásokkal szemben a bírálat és hibaigazítás jogát. Igaz, Arany is állást foglalt a neologia mellett. 1875. évi főtitkári jelentésében azt mondja: „A legszigorúbb orthologia sem tilthatja meg, hogy a költő, ha lelke van, olykor a hevülés percében, vagy jellemző kifejezés okáért új szót és szólamot ne teremtsen; a tudós, a fogalmak embere, sőt a közélet is elvont eszméinek, vagy konkrét új tárgyainak új nevet ne adjon." De Ballagi túlmegyen ezen, pedig a nyelvgazdagítás csak úgy lehet sikeres, ha „nyelvtan és műízlés egymást támogatva és kiegészítve vesznek részt benne."

Jannovics tehát Verseghy és Kazinczy eljárását egyesítené a nyelvmívelésben, mert a nyelvérzék magában néha cserbenhagyja az embert, néha szórakozott, álmos. Az irodalmi nyelvnek pedig csak akkor van döntő ereje, ha nem egyetlen forrás, hanem támogatják a régi irodalom és a népnyelv adatai. Nem az orthologia veszélyes, hanem Ballagi felfogása, mert azt hirdeti, hogy a kérdéses szókat már elfogadta a közönség s ez ellen már hiába küzd a grammatikus. Az a baj támadhat ebből, hogy a felbátorított kényelem és passziv ellenállás nem fog igyekezni e korcsoktól s más soloecismusoktól megválni. És az is, hogy a szépirodalom művelőit ráuszítjuk az orthologiára, mint történt 1875-ben is. Különben — mondja Joannovics — a nyelvfejlődés mai fokán az orthologia és neologia pártja elnevezés valódi anachronizmus. „A neologia működésének ma nincsen tárgya." Az összes erők, írók, költők, tudósok, szoros összefogása szükséges, hogy amazok a műízlés adta vonzó erőre, ezek a szóalkotás szabályosságára ügyeljenek, melynek hiánya „minden körülmény között hiba." Kívánsága azonban, hogy a harc immár véget érjen, nem teljesült.

Brassait a nyelvhelyesség védelmének a szenvedélye nem hagyja nyugodni. 1882-ben A magyar nyelv ellenőre címen folyóiratot alapít. Ezzel is úgy járt, mint Critikai Lapok-jával. Csak két „Fogásig" vitte, azután

[21] Értsük meg egymást. A neologia és orthologia ügyében. Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. 10. kt. 1881.

megszünt. Ő írta az egészet. Tiszteletdíjat még a folyóirat küldése képében sem igérhetett. Mi volt a célja? „Folytonos és erélyes küzdelem édes anyai nyelvünk szántszándékos rontása — mondjuk — rombolása ellen ... Lesek minden alkalmat, melyben íróink és nyelvészek botlásait kimutathatom, hogy őket magokat alapos, sőt elvitázhatatlan okokkal és érvekkel megleckéztethessem.“ Ez a programmja.

És kik kerülnek terítékre? Az Akadémia anyagi támogatásával megjelenő Budapesti Szemle Gyulai és a Magyar Nyelvőr Szarvas Gábor szerkesztésében. S végül maga az Akadémia is, melynek nem volna szabad néznie, hogy a tőle kapott segélyt a két lap egymásközti dulakodásra használja, ahelyett, hogy a magyar irodalmi nyelv reputátióját védelmezné.

Gyulai, a neologia harcosa, ki a nyelvhelyesség mellett a nyelv használatában a költői szabadság jogát is igénybe akarja venni esztétikai szempontból. Szarvas Gábor az orthologia vezére — „még csak gúnyképen sem érdemlik meg e nevet a Nyelvőristák — aki ki akar írtani minden új szót, mely az ő szabályainak meg nem felel, ha szinte általánosan elterjedt és szükséges is. Brassai, mint a nyelvújítás kérdésében máskor is, a vitatkozó Szarvas és Gyulai közé áll s egyformán leszedi még a keresztvizet is mindkettőről. Szarvas Gábornak, aki Gyulai Pál és „felekezete“ részére felállította a nyelvújításban követendő azt az elvet, hogy „A használat helyes vagy helytelen volta fölött a nyelv szava dönt“, azt mondja, hogy az „üres és határozatlan“, mert „belőle kiolvasni semmit, beléje olvasni mindent lehet.“ Mert mi az a nyelv? Az egyik szerint: a népnyelv; a másik szerint „az a budapesti divatos nyelv“, melyet irodalminak nem nevezhetünk, mert magyar írók megfordulnának sírjukban, ha egy budapesti hirlapi cikket olvasnának el felettük. Aztán: az elv petitio principii-t rejt magában. Végül: hol van a döntő biró? A Magyar Nyelvőr? Ennek illetékességét Gyulai kereken tagadja.

Aztán Szarvasnak az elvet kisérő kérdéseit elemzi s mutatja ki azok balgaságát.

Most meg a Budapesti Szemle ellen fordul s a Nyelvőrt védi vele szemben. A poetica licentiáról, melyet Gyulai sokszor védett és igényelt, azt mondja Littrével, hogy „az a kifejezések nem illő használata, mondatszerkezet, szószármaztatás, szófűzésbeli szabálytalanság, miket a költőknél megtürnek.“ Felteszi a kérdést: valamire való költő-e az olyan, aki ezt mint jogost és előnyöst igényli?“ Hogy a Budapesti Szemle szerint az „inversio nem hiba“, „vad, sületlen és balga“ állítás, mert hiszen „egy mondat elemeinek legcsekélyebb cserélése más-más, finomabb, vagy temérdekebb árnyalatot ad a mondat értelmének.“ Ebből következik, hogy „a

beszélőnek vagy írónak, ha tudja, mit akar és nem hallucinál, oly rendbe kell szavait helyeznie, hogy a halló célzott és kellő értelmében fogja fel a mondatot.“ Az az állítás pedig, „hogy az inversio pathosz és indulat nyelvének követelménye volna“, minden értelem nélkül szűkölködik. Gyulai nem felelt Szarvas Gábor kérdésére s most mégis azt a kérdést teszi fel a Nyelvőrnek, hogy ki akar-e írtani minden szabálytalan új szót, ha elterjedt és szükséges is? Mire Brassai: sáska, cserebogár, fecskefonál, cholera stb. általánosan elterjedtek, de azért írtanók őket, ha lehetne. Ami pedig a szükségességet illeti, én ha költő volnék, szégyelném azt mondani, hogy csak egyetlen egy új szóra is van szükségem.“ A végén pedig így összegez: „Sem a Szarvas Gábor 4, sem a Gyulai Pál 5 kérdése nyelvünk valódi állapotára világot nem derít és használatára nézve józan és sikeres tanács csirája nem rejlik benne.“

A „II. Fogás“ az Akadémia Ügyrendjének elemzését adja a helyes magyarság szempontjából. Lássunk egy nehányat ezekből. „Iszonyatos rossz“ használat, midőn személyt vagy dolgot a neve után tett á l t a l-lal akarnak cselekvővé büvölni: a z, a z o n (= idem), mint mutató névmások; a z mint névelő; e g y é b más értelemben; f o l y t á n nem következtében, hanem tartama alatt; g y a k o r l a t nem praxis, hanem cselekedet, csinálás; k é p e z, k é p z e t t s é g „az irodalmi nyelv valódi fekélyei“, melyekről annyiszor elmondta „nem nézetét, hanem az igazat,“ hogy most egyszerűen csak felemlíti; k ö z v e t l e n helyesen közetlen. Ezt a csonkított szót Jósika javasolta „a kevéssel jobb és mindenesetre nehézkes „közbevetetlen“ helyébe. Hibás a n á l, n é l tétovázás nélküli használata mindenütt, ahol a német bei-t ír; n e t á n helyesen eshetőleg; t ö b b é fordítók koholmánya, igaz magyar alakja: többet; s z á z a l é k helyesen század; t ö r t é n e t helytelen historia értelemben; v i s s z a a d helyesen tolmácsol; m e g b i z a t á s rossz, mert az at, et, tat, tet nem szenvedő, hanem míveltető igéket alkotnak s ezekből lesznek a passzivumok, de csak i k-es hajtogatással.

Ime egy csokor magyartalanság annak a tudományos testületnek az ügyrendjében, melynek kötelessége volna a nyelvhelyesség fölött őrködni.

A Nyelvőrre újból kiadja mérgét, mert semmiképen sem akarja elismerni birói fórumnak. A nyelv ügyét senki sem bizta rá. Aztán felel Ballaginak, ki azt mondotta róla, hogy „nagy következetlenséggel“ támadta a Nyelvőristákat, holott ezek az ő részén volnának. Lessing állatmeséjével felel. Az állatok gyülésében a szamár úgy szavazott, mint az oroszlán. S ezzel dicsekedett. Igen — felel az oroszlán — de nem azért, amiért te. „Igen-igen nagy különbség van az én

álláspontom és a Nyelvőristáké közt a neologusokkal szemben" — mondja Brassai. „A neologiának egy fontos, sőt voltaképi előnye van a nyelvőrista felett." A neologus a nyelvet szerves lénynek tekinti, mely eszköz a gondolatok kicserélésére. Szócsinálásában nem téveszti el a célt, hogy a szó az egymást értés szerve legyen. Ha néha hibázik, vagy megbocsátható, vagy, ha nem, kigyomlálható. „Szóval a neologus — és én is vele kevés kivétellel — azt hisszük, hogy ő egészben véve a nyelvet fejleszti és gyarapítja." A nyelvőrista ellenben a nyelvet élettelen, rideg anyagnak tekinti, ezt bontja szét és rakja össze s nem gondol sem az egészek, sem az elemek további működésével. Kritikája olyan, mint az anatomus kése, mely a holttestben szerveket fedez fel, de ezeknek élő szerepe ismeretlen marad előtte. Szarvas Gábornak „Ertsük meg egymást" című cikksorozatára azt mondja: „igen csekély valószínüsége van annak, hogy a neologus és nyelvőrista teljes egyetértésre jussanak."

Brassai folyóirata a „II. Fogás" megjelenése után megszünt; de harca a magyartalanságok ellen haláláig tartott. A helyzet azonban ezután némileg megváltozott az egymással küzdők táborában. Szarvas következetesen kitartott elvei kizárólagossága mellett. Hívei között azonban akadtak, akik a kölcsönös megértés útjait egyengették. 1887-ben Simonyi[22] már úgy látja a helyzetet, „hogy a neologia és orthologia közti küzdelem jóformán megszünt" s a két párt a követendő eljárásra nézve hallgatag megállapodásra jutott. Mi volt ez a megállapodás? A neologiai ragaszkodott a közhasználatu szókhoz, de másfelől elfogadta, hogy a szabálytalan képzésű szókat és a szófűzés idegenszerűségeit üldözni, írtani kell; viszont az orthologia, habár elvileg tiltakozik a szabálytalanul alkotott szók ellen, megalkuszik azzal a ténnyel, hogy a pótolhatatlan szók ellen hiába küzd s ezért főfigyelmét a szófűzési hibák kimutatására és ostorozására fordítja. Simonyi hiába akarta az egyeztető felfogásával a vitát lezárni. Szarvas Gábor kifogást emel az ellen, hogy pótolhatatlan szókról beszél: „Hogy ha szép szálas erdőm van, egykét korhadt gerenda helyét újjal, jobbal pótolni ne tudnám, annak befogadására kemény a fejem, sehogy se birom megérteni."[23] Simonyi A nyelvújítás és az idegenszerűségek című felolvasását[24] így kezdi: „Úgy látszhatnék, hogy nem volt igazam, mikor három évvel ezelőtt a m. t. Akadémia előtt azt a nézetemet fejeztem ki, hogy a neologia és orthologia közti küzdelem jóformán megszünt s a két párt hallgatag megegyezésre jutott a követendő eljá-

[22] A nyelvújítás történetéhez.
[23] Magyar Nyelvőr. XVIII. 49. l.
[24] Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. XV.

rásra nézve." Nézetét ma is fenntartja. Mert az ilyen szók: e r é n y, t á r g y, a n y a g, s z e l l e m stb. nem korhadt gerendák, hanem vasgerendák nagy ellenálló erővel, mit bizonyít az is, hogy a Nyelvőr maga sem kerülte az ilyen szókat s másokat sem ajánlott helyettük. „Ma már nincs annak ideje, hogy hiú küzdelemben vívódjunk, ma már késő az általánosan használt szók helyett jobbakat ajánlani." Különben maga Szarvas Gábor is azt mondja, hogy bizonyos szók annyira meggyökeresedtek a nyelvben, annyira megszokottakká lettek, hogy ellenük való küzdelmünk, ha megkisérelnők is, előreláthatólag sikertelen maradna."

Ballagi a Budapesti Szemlében is felszólal a nyelvújítás kérdésében. Mentegeti német szótárának 1890. kiadásában bennmaradt összes „csodabogarait", mire Simonyi kifejezi azt a nézetét, hogy az elfogulatlanokat sohasem fogja meggyőzni eljárása helyességéről. Abban azonban föltétlenül igazat ad neki, hogy káros és tapintatlan az iskolát orthologiai viták színhelyévé tenni s a magyar klasszikusokat nem mintául, hanem elrettentő példa gyanánt tüntetni fel. Simonyi megismétli 1887. évi nyilatkozatát: „A nyelvújítás jogosultságáról való elvi vitának ma már alig van valami célja." Az, amit Joannovics nehány évvel ezelőtt úgy fejezett ki: ideje már, hogy a harc véget érjen. S hat évvel később Szarvas Gábor halála alkalmával voltak hangok, melyek a Nyelvőr létjogosultságát tagadták.

Ha általános jellemzését akarnók adni Brassai ez irányú működésének, a következőket mondhatnók:

Mindenekelőtt elévülhetetlen nagy érdeme a magyartalanságok és idegenszerűségek ellen indított harc kezdeményezése és hosszú időn keresztül kitartó fáradhatatlansággal folytatása. Ez rendkívüli teljesítmény, mert nagy érdek védelméről van szó. Az idegenszerűségek úgy elhatalmasodtak a nyelv felett, mint a buján tenyésző gaz és burján a vetés felett. A veszedelmet mások is látták, másoknak is fájt a lelke a kártékony tenyészet elhatalmasodásán. De a sorstól Brassainak adatott, hogy hatalmas szavával a Carthaginem delendam-ot belekiáltsa a világba. Mikor aztán a vészjel elhangzott, a nemzet legjobbjai állottak melléje és segítették a magyar nyelv Herculesét az Augiasi munka elvégzésében. Nincs senki, aki ne helyeselné kezdeményezését. Még az a Bodnár Zsigmond is, akinek aposztrofálása tele van csipős gúnnyal, még ő sem talál kárhoztató szót ez érdeme kicsinyítésére. Még Szarvas Gábor is, akiről pedig Brassai sokszor gúnyosan nyilatkozik s kinek irányadó tekintélyét soha egy pillanatra sem ismerte el, kénytelen ismételten elismerni és megállapítani Brassai ez irányú érdemeit. Pedig Brassai igazán nem kereste sem egyeseknek, sem klikkeknek jóakaratát és támogatását. Sőt tudatosan tartózkodott attól, hogy

ilyen gyanuba keveredjék. Egyedül állott, társ nélkül a tudomány mezején, mint egy magasan kiemelkedő tölgy a pusztán. Távol állott a tudományos törekvések középpontjától. Nem volt olyan közege, amely érdemeit naponként világgá kürtölte volna. Ezért sok mellőzés is érte. Nevét sokszor borította az elhallgatás fátyla akkor, mikor másokét a hír harsonái zengették. Ezt többször fel is emlegeti panaszosan. De halála alkalmával a magyar nyelvészet akkori vezető képviselője, Simonyi Zsigmond hálás emlékezéssel állapította meg, hogy a küzdelem megindításának elsősége őt illeti meg.

De övé az érdem a küzdelemben való fáradhatatlanságáért is. Őt a sikertelenségek, a gúny és lekicsinylés nem térítették le útjáról, nem szegték kedvét munkájában. Hányszor kell igazolnia magát a hozzászólásért, hányszor kell ismételnie önmagát, hányszor kell hangosabban felkiáltania, hogy a figyelmet a tőle képviselt ügyre terelje, hányszor hangzik el szava a pusztában kiáltó szó gyanánt. Mindannyiszor újra kezdi, mert felbecsülhetetlen kincsről, édesanyai nyelvünk védelméről van szó.

A nyelv magyartalanságai elleni küzdelmei nem mutatják az ő páratlan tudományos felkészültségét, gondolkodásának mindig eredeti nyomokon járó őserejét. E kiválóságait általános nyelvészeti működésének rajzolása közben ismerhetnők meg. A nyelvújítás kérdésében való munkásságából csak azt látjuk, hogy ellenállhatatlanul nagy ereje van a hibák és magyartalanságok meglátására és felfejtésére. Finoman fejtegető és elemző tehetsége, a nyelv lelke mélyére látó éles tekintete gyakran cserbenhagyja, ha arról van szó, hogy mivel kell hát pótolni a szabályellenesnek talált szót vagy szólamot. Itt tűnik ki, hogy szellemének nem volt meg az a szintetikus, teremtő ereje, amely az alkotó nyelvművészeket jellemzi. Ezt Ballagi nem ok nélkül állapítja meg róla.

Hiányosak voltak Brassai ismeretei a nyelvtörténetben és a rokon nyelvekben is. Ezt Hunfalvy komoly tárgyilagossággal állapítja meg róla mindjárt első ilyen tárgyu értekezése ismertetésekor. Brassai elismerhette magában e megállapítás igazságát, beláthatta, hogy a nyelvhelyesség kérdéseihez alapos nyelvtörténeti ismeret nélkül nem lehet hozzászólani. Ezt onnan gyanítjuk, mert pár év mulva az Akadémia nagy jutalmával kitüntetett nagy munkája: A magyar mondat már tele van nyelvtörténeti tanulmányait bizonyító gazdag példatárral.

De a rokon finn-ugor nyelvek tanulására már nem tudta rászánni magát. Egy darabig gúnyosan tiltakozik a halzsirszagú atyafiság ellen. Csipkedi azokat, akik bármely nyelvi jelenség megmagyarázása végett a rokonsághoz men-

nek. De aztán csak beismeri, hogy ő is vallja az ural-altaji rokonságot. Ez akkor történik, mikor már ősz fejjel a szanszkirt és arab nyelveket tanulja. Arra azonban nem találtam adatot, hogy a magyarral rokon nyelvekben érdemleges tanulmányokat végzett volna. De annál alaposabb ismeretei voltak egy pár szláv és 8—10 indogermán nyelvben. S ez nem közönyös körülmény akkor, mikor csupán magyar nyelvújítási küzdelmeiről van szó, mert sok nyelvismerete mély betekintés lehetőségét nyújtotta neki a nyelv szellemébe.

Brassai rendkívüli ereje erős és következetes logikájában, éles elméjének a nyelvi jelenségek legmélyebb gyökérszáláig hatoló elemző képességében, nyelvérzékének ösztönös biztonságában s mindenek előtt és felett gondolkodásának eredetiségében áll. Brassai filozófiailag iskolázott elme. Logikus fő, kinek minden gondolata az előbbiekben bírja ratioját. Egyetlen gondolatot sem ír le kellő megokolás nélkül. Ez a filozófiai jelessége szellemének a nyelvtudományban néha hibás útra, helytelen következtetésre vezeti. Ő volt az, aki kezdettől végig következetesen hirdette nálunk, hogy a nyelvtudomány induktiv tudomány. S szellemének fennebb jellemzett filozófiai iskolázottsága volt az, amely a nyelvjelenségek magyarázatában kelleténél gyakrabban vezette őt deduktiv következtetésekre és okoskodásokra. Az ő idejében még nem volt annyira nyilvánvaló, mint ma, hogy minden nyelvben s így a magyarban is temérdek sok a logikátlanság. S habár ő volt az, aki a külföldi tudományt megelőzőleg a nyelvészetben a pszichologiai szempontok fontosságát nálunk először hangsúlyozta s útat egyengetett az új grammatikai iskola pszichologiai felfogása térfoglalásának: még sem tudott teljesen szabadulni a logika kényszerétől, amely minden nyelvjelenséget a logikai következtetés kivételt nem ismerő törvényére akart húzni. A nyelvtörténetben való járatlanságából még egy más baj folyt. Ő a nyelvet mint kész, befejezett lényt tekintette, fejlődése az analogia mindenre kiterjedő hatalmát és a kopás jelenségét mutatja. Ennek a lénynek „életművezete" a szavak, idegrendszere a mondatfűzés. Ezt az élő és szerves lényt minden részében következetesen és célirányosan alkotta meg a nyelvszellem. Ebben tehát fölösleges részek, célszerűtlenségek nem lehetnek. Ezt tanította Brassai. Az összehasonlító nyelvtudományból ma már tudjuk, hogy egy nyelv épülete minő különböző hatások és szempontok kereszteződéséből és logikai, pszichologiai, történelmi tényezők, conventio szövedékéből épül. Brassai szerint a nyelvtudomány édestestvére a fizikának, geologiának, botanikának, tehát természettudomány (közbevetőleg szólva ezt a felfogást a haladó tudomány nem igazolta) s így módszere is az, ami azoké, t. i. az indukció s

fejtegeteseiben mégis igen gyakran téved a logikai dedukció útjára.

Gondolkozásának eredetisége abban nyilvánul, hogy mindig a maga lábán jár s olvasmányait és tanulmányait teljesen asszimilálja és szellemi alkata képére formálja át. Előtte nincs tudományos tekintély, ő nem áll be a mester iskolájául. A világ első filológus nemzetéről minden alkalommal gúnyosan beszél s ugyanúgy ama németet majmoló „magas philologiáról", melynek egyetlen bátor és önálló nézete és gondolata sincs, míg odaát a szomszéd véleményét ki nem kérte, meg nem hallgatta. Ebben látja okát annak, hogy nyelvészeink mélyebb és önálló gondolkodás nélkül behódolván nekik, nem látják meg, félreismerik és félremagyarázzák a magyar nyelv sajátos alkatából, jellemből és természetéből folyó jelenségeket. Ilyen pl. a 9 igeidő kicirkalmazása a magyarban, melyben csak három idő van: jelen, mult, jövő. A magyar nyelvtudomány nem ok nélkül hivatkozik eredetiségére: ebből a dicsőségből Brassaira minden kétségen felül a legnagyobb rész esik.

Mikor polémiái közben Brassai az érvekből kifogy, akkor rendesen nyelvérzékéhez menekül. Szarvas Gábor helyes nyelvérzékről beszél s az „irodalom nyelvérzékére" is hivatkozik. Brassai kijavítja őt: nyelvérzék nincs kétféle: nyelvérzéke az embernek egy nyelvre nézve vagy van, vagy nincs. Az irodalomnak pedig, mint nem egyénnek nincs nyelvérzéke. Ezt eltanulni, elsajátítani nem lehet. Ezt a magyar ember az édes anyja tejével szíjja magába. Ezért mondja Budenzről, hogy ne adjon neki ebből leckét. A francia takács- vagy kovács-legény francia nyelvérzékében inkább megbízik, mint Humboldt tudományában. Nem nevetséges, mikor a német philologia akarja a brahmán pandität szanszkrit nyelvre tanítani? Brassai nyelvérzéke ösztönösen biztos, mindig éber és sohasem hagyja cserbe. Sok nyelvtudása nemhogy tompította és halványította volna, hanem ellenkezőleg élesítette a különböző nyelvek sajátos vonásai iránti érzékét.

A nyelvújítás kérdésében ellenfelei következetlenséget vetnek szemére. Vitatta, hogy szegény nyelv nincs, új szók alkotására nincs szükség, mert a nyelvszellem megteremti a szükséges szavakat, írtja és ostorozza azokat, amelyeket a nyelvújítás csinált s másfelől maga is használ ilyeneket. Szarvas Gábor több ilyen szót mutatott ki nála. Szarvas Gábornak azt az elvét, hogy még a közhasználatba átment roszszul alkotott szóknak is hadat izent, minden módon iparkodott nevetségessé tenni. Ő maga pedg következetesen kardoskodott a k ö n y ű, s a n y a r l a t, e l ü stb. mellett a könyv, szigorlat, elv helyett. Brassai abba a hibába esett itt,

amelytől óvta a nyelvőristákat: a praedilectio és aversio határozta meg nála is az elfogadás és használat mértékét.

A Nyelvőrrel szemben való állásfoglalását nem személyi sérelmei, hanem tárgyi okok határozzák meg. Bodnár epés szavaiból azt lehetne kiolvasni, hogy Brassai Budapestre vágyott, talán a Nyelvőr szerkesztői állásába s az bántotta, hogy az Akadémia nem őt bízta meg a szerkesztéssel. Brassait ilyen külső okok nem befolyásolták. Kellemetlen első érintkezése bánthatta, kedvetlen érzéseket kelthetett lelkében. De állásfoglalását érdemi okok döntötték el. Főkép és első sorban az, hogy a Nyelvőr — amint Arany János mondotta — csak „szavak egérfarkába" kapaszkodott; feladatának érdemi és nehezebb részével: a mondatfűzés mélyebb problémáival meg sem próbálkozott. Különösen áll ez az első évfolyamokról. Ezt nemcsak Brassai mondja, hanem Arany is. Volf György (M. Nyelvőr I. 400.) egészen „mestere" lelkéből beszél, mikor azt mondja: „Az igazi teljes nyelvtisztítást még eddig nem gyakoroltuk. Nem az egész nyelvet vettük és vesszük tekintetbe, hanem annak igen primitiv elemeit, a szavakat, melyek maguk még korántsem nyelv; valamint egy rakás kő se ház." A szólásokra, szórendre, szóvonzatra és mondatkötésre kell fordítni figyelmünket. Tehát azok a kérdések, a feladatnak azok a mélyebb betekintést kivánó teendői, a nyelv sajátos jellemvonásait legjobban veszélyeztető pontok, melyekre Brassai hívta fel először a figyelmet. Az a Brassai, kinek lelkét az a meggyőződés töltötte el, hogy a nyelv egyénei nem a szók, hanem a mondatok, nem rokonszenvezhetett azzal az iskolával, melynek egész teendője kimerült a szók helyességének ellenőrzésével. S mikor Szarvas Gábor gúnyolódik a „kolozsvári nyelvphlosophiával", nem veszi észre, hogy tulajdonképen az általa is nagyra tartott új grammatikai iskola hitelét rontja, mely a lélektani, tehát filozófiai szempontok érvényességét sürgeti a nyelvi jelenségek vizsgálásánál. Ezt a szempontot pedig nálunk a németeket megelőzve Brassai vezette be a nyelvtudományba. Ezzel a szemponttal gúnyolódni vagy elfogultság, vagy felületesség, mert észre kell vennünk, hogy filozófiai iskolázottság nélkül még egy egyszerű mondat elemzéséhez sem lehet a siker reményével hozzáfogni. Brassai 1837-ben egy könyv birálása közben szemére veti az írónak, hogy nem mondja meg: mi a mondat, s a tanulót felvilágosítás nélkül hagyja. A 80-as években meg azt kifogásolja, hogy egy másik tankönyvíró a tanulónak ezt a kérdést teszi fel: mi a mondat? Hja, ha én azt meg tudnám mondani! — kiált fel. 1837-től a 80-as évekig nagyon sokat tanulhatott, nagyon mélyen és alaposan belenézhetett a nyelv lelkébe, míg rájött arra, hogy nem tudja megmondani, mi a mondat.

Ez a széles nyelvtudás és filozófiai felkészültség előnyösen jellemzi őt sok nyelvészünkkel szemben s teszi képessé, hogy nyelvészetünk történetét új gondolatokkal és felfedezésekkel gazdagította. A Nyelvőr heves küzdelmei megszüntek, mert a vitatott problémák jó részben tisztázódtak. Az élet eldöntötte azt a kérdést is, hogy a nyelvhasználat által befogadott, különben hibás alkotású szókat türni kell-e vagy írtani. Még pedig eldöntötte nem a Szarvas Gábor, hanem a Brassai értelmében. Az irand, ír vala régi igealakokat is, melyeket Szarvas Gábor fel akart támasztani s melyek ellen Brassai mint idegen nyelvek kaptafájáról a magyarra húzott szörnyszülöttek ellen annyit hadakozott, elseperte az idő, eltemette a nyelvérzék. Ma már kimondhatjuk — mondja Simonyi, — hogy a nyelvhelyesség kérdéseit nem pusztán a grammatika s a nyelvtörténet szemüvegén át kell megítélnünk, hanem nagy tere van itt a célszerűségnek, a tapintatnak, az ízlésnek, a nyelvérzéknek." Szóval: a nyelvhelyesség nem a nyelvtan, hanem a stilisztika kérdése.[25]

A magyar nyelvészet fejlődése Brassait a magyartalanságok ellen való küzdelmében a lényeges elvi kérdésekben igazolta.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

[25] Szarvas Gábor emlékezete. Magyar Nyelvőr, 1897.